

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZ ÇALIŞMALARINDAKİ
'ÜNSÜZ TÜREMESİ' TESPİTLERİ ÜZERİNE

ON THE DETERMINATION OF 'CONSONANTAL
REPRODUCTION' IN TURKEY TURKISH DIALECT
STUDIES

Mediha MANGIR*

Makale Türü/ Article Information/ Информация о Статье: Araştırma Makalesi/ Research Article/ Научная Статья

Atıf / Citation / Цитата

Mangır, M. (2021). Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarındaki 'Ünsüz Türemesi' Tespitleri Üzerine. *Kesit Akademi Dergisi*, 7 (27), 281-312.

Mangır, M. (2021). On The Determination of 'Consonantal Reproduction' in Turkey Turkish Dialect Studies. *The Journal of Kesit Academy*, 7 (27), 281-312.

 10.29228/kesit.51628

Geliş / Submitted / Отправлено: 02.05.2021
Kabul / Accepted / Принимать: 20.06.2021
Yayın / Published / Опубликованный: 25.06.2021

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. This article was checked by İntihal.net. Эта статья была проверена
Интихал.нет Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. This article is under the Creative Commons license. Это
произведение доступно по лицензии Creative Commons.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, mediha.mangir@omu.edu.tr

KESİT AKADEMİ DERGİSİ

ISSN: 2149-9225

The Journal of Kesit Academy

TÜRKİYE TÜRKÇESİ AĞIZ ÇALIŞMALARINDAKİ 'ÜNSÜZ TÜREMESİ'

TESPİTLERİ ÜZERİNE¹

ON THE DETERMINATION OF 'CONSONANTAL REPRODUCTION' IN
TURKEY TURKISH DIALECT STUDIES

Dr. Öğr. Üyesi Mediha MANGIR

Öz: Ünsüz türemesi, kelimedede asıl olarak bulunmayan seslerin çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkmasına dayanan ses olayıdır. Türkçede türeme, ünlü ve ünsüz olmak üzere iki türde gerçekleşir. Bunlardan ünsüz türemesi, Türkiye Türkçesi ağızlarında karşılaşılan aslî ses olaylarından biridir. Türkiye Türkçesi ağızlarında gerçekleşen ünsüz türemesi kelimedede ön seste, içte ve son seste görülür ve bu türemeler farklı sebeplerle açıklanır. Bu çalışmada Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında "ünsüz türemesi" olarak incelenen bölümler taranmış, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında ünsüz türemesi olayının farklı biçimlerde ele alındığı tespit edilmiştir. Çalışmaların bir kısmında kelimenin üç farklı yerinde gerçekleşen türeme ayrı ayrı incelenirken, bazılarında genel bir başlık altında değerlendirilmiş, bazılarında ise ön türeme ayrı bir başlıkla ele alınmıştır. Taranan kaynaklardaki tanıklıklar incelendiğinde bazı çalışmaların ünsüz türemesi tespitinde standart dilden hareket ettiği bazılarının ise Eski Türkçedeki biçimi ya da alıntı kelime ise kaynak dildeki biçimi esas aldığı görülmüştür. Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında ünsüz türemesi ile ilişkilendirilen bir başlık da ünsüz ikizleşmesidir. Bu olayın ünsüz türemesi başlığı altında değerlendirildiği çalışmalarda, iç seste türediği düşünülen ünsüzler sayıca fazla görünür. Ancak bazı çalışmalarda ünsüz ikizleşmesi ayrı bir başlık altında değerlendirildiğinden iç seste türeyen ünsüz görünümünü farklılık arz eder. Ayrıca birçok çalışmada ünsüz türemelerinin sadece tanıklarıyla kayıtladığı, bunlar hakkında değerlendirme yapılmadığı ya da bunların mevcut değerlendirmelerin tekrarı olduğu görülür. Bu çalışma ile Türkiye Türkçesi ağız araştırma-

¹ "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir. Bu çalışma, VIII. Uluslararası Türk Dili Kurultayı'nda sözlü olarak sunulan "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ünsüz Türemesi ile İlgili Çalışmalara Bazı Katkıları" adlı bildirinin geliştirilmiş ve gözden geçirilmiş halidir.

Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article. This work was presented orally at the "VIII. International Turkish Language Congress".

larında yer alan “ünsüz türemesi” başlığı altındaki örneklerin incelenmesi, türeme tespitinde izlenen yöntemlerin ortaya konması ve ünsüz türemelerinin betimlenmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Türkçesi Ağzları, ünsüz türemeleri, türeme çeşitleri, sınıflandırma yöntemleri.

Abstract: Consonantal reproduction is a sound event based on the subsequent emergence of sounds for various reasons although they are not actually present in the word. Reproduction in Turkish occurs in two types, vowel and consonant sounds. Consonantal reproduction from them is one of the main sound events encountered in Turkey Turkish dialects. Consonantal reproduction in Turkey Turkish dialects is seen in the pre-sound, inner and final sound in the word, and these reproductions are explained for different reasons. In this study, the parts examined as “consonantal reproduction” were scanned in Turkey Turkish dialect studies. It has been found that the phenomenon of consonantal reproduction is considered in different forms in Turkey Turkish dialect studies. Within some of the studies, the reproduction that took place in three different places of the word was examined separately; in some, it was evaluated under a general heading; and in others, it was treated with a separate heading to the prothesis. When the testimonies in the scanned sources were examined, it was seen that some studies acted from the standard language in determining consonantal reproduction, while others referred to the form in old Turkish or the form in the source language if the quote is a word. Another title associated with consonantal reproduction in Turkey Turkish dialect studies is consonant gemination. In studies where this event is evaluated under the title of consonantal reproduction, consonants that are thought to be derived from inner sound appear to be more in number. However, since consonant gemination is evaluated under a separate heading in some studies, the appearance of the consonant derived from the inner sound differs. In addition, it is seen in many studies that consonantal reproduction are recorded only with their witnesses, that there are no evaluations about them, or that they are a repetition of existing evaluations. With this study, it is aimed to examine the examples under the title of "consonantal reproduction" in Turkey Turkish dialect studies, to reveal the methods followed in reproduction detection and to describe consonant reproductions.

Key Words: Turkey Turkish Dialects, consonantal reproductions, kinds of consonantal reproductions, classification methods.

1. Giriş

Lehçe, şive ve ağzların ortaya çıkmasında, kelimelerde meydana gelen ses olayları, gramer şekillerindeki farklılaşmalar ve söz varlığındaki değişmeler gibi birçok etken rol oynar. Standart dilden farklılık gösteren ağzlarda ise bu farklılaşmanın asıl sebebinin seslere dayalı olarak ortaya çıkan şekiller oluşturur.

Ünsüz türemesi, kelimedeki asıl olarak bulunmayan seslerin çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkmasına dayanan ses olayıdır. Türkçede türemenin ünlü ve ünsüz seslerde olmak üzere iki türde gerçekleştiği görülür. Bunlardan ünsüz türemesi, Türkiye Türkçesi ağızlarında karşılaşılan aslı ses olaylarından biridir. Ağızlar üzerine yapılan çalışmalar, ünsüz türemesinin kelimedeki üç farklı yerde ortaya çıktığını gösterir. Ön seste, içte ve son seste görülen ünsüz türemesi farklı sebeplerle açıklanır. Alıntı kelimelerin ses yapıları, ünlü düşmesi veya karşılaşması olayları, ünlü-ünsüz ilişkileri, pekiştirme, kelimelerde akıcılık ve kelimelerin dilde tutunma eğilimi ünsüz türemesi sebeplerindedir.

Bu çalışmada, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında "ünsüz türemesi" olarak incelenen bölümleri betimlemek, ünsüz türemesi olarak değerlendirilen örnekleri tespit edip ön seste, iç seste ve son seste türediği yaygın olarak görülenlerin dışında başka ünsüz türemelerine yer verilip verilmediğini ortaya koymak, alanyazında bu tespitlere bakış açısını karşılaştırmalı olarak tartışmak amaçlanmıştır.

Çalışmada ünsüz türemesine ilişkin veriler, ağız araştırmalarının "Ses Bilgisi" bölümlerinden alınmıştır. Çalışmanın inceleme kısmında, Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında "ünsüz türemesi" başlığında yer alan veriler, türeme çeşidine (ön seste, içte ve son seste) göre sınıflandırılmış, araştırmalardaki türeme örnekleri alanyazındaki kaynaklar doğrultusunda değerlendirilmiş ve taranan çalışmalardaki bütün örnekler kayıtlanmıştır.

2. Ünsüz Türemesi

Ünsüz türemesi, kelime ön, iç ve son seslerinde kelimenin aslında olmayan bir ünsüzün ortaya çıkmasıdır (Korkmaz 1992, 163). Ünsüz türemesinde, kök ve ek birleşiminde iki ünlünün yan yana gelmesinden kaynaklanan ses çatışmasını gidermek için araya anorganik bir ses (koryucu ünsüz, yardımcı ünsüz) girer. Türkçede anorganik türemeyle ortaya çıkan tek ünsüz "y"dir (Ercilasun 2000, 219-226). Gemalmaz, bağlayıcı ünsüzleri art zamanlı bakışla, ya tarihi süreç içinde sesbilimsel sebeplerle düşmüş ünsüzlerin yerini alan ve yarı ünlü niteliği taşıyan ünsüzler (yönelme hâli eki /+KA/>...>/+GA/ >..> /+ØA/ >..>+yA vb.) ya örnekseme ile yanlış bölünme sonucu daha önce düşmüş olan bir ünsüzün yerine yerleşmiş ünsüzler (üleştirme eki /+rAr/ >...> /+ØAr/, beş+er'e örnekseme ile /+şAr/) ya da bir görev ögesinin kalıntısı ve zaman zaman korunan bağlama ünsüzleri (zamir n'si denilen ekleşmiş 3. şahıs iyelik sıfatı /?/...>...> /+n/ >...> /+Ø/ ~ /+n/) olarak değerlendirir (Gemalmaz 1997, 3).

Türkiye Türkçesi ağızlarında ön ses, iç ses ve son ses olarak farklı sebeplerle birçok ünsüzün türediği görülür. Ünsüz türemelerinin büyük bir bölümünün boğumlanma hareketleri sırasındaki senkronizmin bozulmasından kaynaklandığı düşünülür. Senkronizm bozulduğunda, yan yana gelen seslerin boğumlanması sırasında sesler arasındaki farkları gidermek, boğumlanmayı kolaylaştırmak ya da bir sesteki diğerine geçerken meydana gelen boşluğu kapatmak için ünsüz türemeleri meydana gelir (Eckmann 1988, 11-22). Boğumlanma sırasındaki senkronizmin bozulması, ünsüz türemelerinin tek sebebi değildir. Türeme ünsüzlerinin tamamını anorganik türeme olarak değerlendirmek yanlıştır (Korkmaz 1994b, 101). Ünsüz türemeleri herhangi bir morfolojik şekle benzetme yoluyla oluşabildiği gibi, anlamı kuvvetlendirme, kelimeyi daha vurgulu söyleme ve pekiştirme kaynaklı da oluşabilir (Üstüner 2003, 74). Bazen de uzun ya da vurgulu bir ünlü kısalırken ses dengelemesi dolayısıyla ünsüz türemeleri oluşur

(Tekin 1975, 232).

Türkçede kelimenin farklı yerlerinde (iç, orta ve son) türeyen sesler, standart olarak bütün lehçe ve ağızlarda ortak değildir. Türeyen bazı sesler belli bir bölgede yoğunlaşırken bazı bölgelerde görülmez veya birkaç örnekle tanınlanır (Sağol Yüksekaya 2010, 91).

2.1. Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarında Ön Seste Ünsüz Türemesi Görünümleri

Çağatay grubu (Özbekçe, Yeni Uygurca) ile Oğuz grubu lehçelerinde birçok kelimenin söz başında h-, v-, y- türemesi görülür (Gülensoy 1988, 55). Ünlü ile başlayan bazı kelimelerin ön hecelerindeki vurgusuz veya zayıf kelime başı ünlülerinin ses değerlerini koruma ve benzeri sebeplerle “h, v, y” gibi boğumlanma noktaları zayıf olan ünsüzlerin türemesi olayı olarak tanımlanan ön seste ünsüz türemesi, Türkiye Türkçesi ağızlarının birçoğunda tespit edilir (Korkmaz 1992, 119).

Ön seste ünsüz türemesi, ağızlar üzerine yapılan çalışmaların bir kısmında “Ünsüz İlişmesi / Prothesis / Ön Seste Ünsüz Türemesi” başlığı altında “h- ve y-” ünsüzleri esas alınarak verilir (Korkmaz 1994a, 1994b; Gülensoy 1988, Günşen 2000). Bazı çalışmalarda ise bu olay, “Ünsüz Türemesi” genel başlığının bir alt maddesi olarak değerlendirilir (Ercilasun 1983, Sağır 1995, Gemalmaz 1995, Gülseren 2000, Gülsevin 2002, Aydın 2002, Karagöz 2015). Ön seste “h- ve y-” ünsüzlerinin türemesiyle ilgili birçok çalışma vardır. ²

Türkiye Türkçesi ağızlarının çoğunda ön ses olarak “h ve y” ünsüzleri türer. Bu iki ünsüz kadar olmasa da “v”nin de ön ses olarak türemesi yaygındır. Monografilerde bu türemeleri yansıtan tanıklıklar önemli bir yer tutar. Tarama sırasında bu seslerin dışında “f, m, n” ünsüzlerinin ön ses olarak türediğini tanımlayan çalışmalar da vardır. Ancak çalışmalarda ön türeme olarak kayıtlanan birçok örnek, bazı araştırmacılara göre türeme değildir.³

h- türemesi:

Talat Tekin, h- ön türemesi ile ilgili olarak, “Poppe, Altay dillerinin karşılaştırmalı ses bilgisinde Ana Altaycada söz başında bir p- tasarlamakta ve bu ünsüzün Orta Moğolcada h-, yeni Moğol dillerinden Monguor’da f-, x-, Mançucada f-, Nanaycada (Goldi) p-, Evenkide h-, Korecede p- ve ph- ile temsil edildiğini belirttikten sonra aynı sesin Ön Türkçe ve Ana Türkçede h- ile temsil edildiğini, bu h- sesinin bugün yalnız Güney-Doğu grubu (Çağatayca) ile Güney-Batı (Oğuz grubu) lehçesinde korunduğunu kaydetmektedir.” der (Tekin 1975, 213). Tekin bu tespiti eksik bulur ve Poppe’nin verdiği örneklerden başka birçok kelimenin başında h- bulunduğunu kaydederek bu sesin türemesini aslî uzun ünlünün etkisine bağlar (Tekin 1975, 214).

Ön seste h- ünsüzünün türemesi ağız çalışmalarının bazılarında “Ön Türeme / Prothe-

² Bk. Talat Tekin, “Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi”, Türk Dilleri Araştırmaları 4, s. 51-66, Ank. 1994; Gürer Gülsevin, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında #h Sesi Üzerine”, TDAY-B 2001/I-II, TDK Yay., s.11-23; Gürer Gülsevin “Ağız Araştırmalarında Yaygınlaşmış Yanlılıklar (3): “üzüm/yüzüm, höllük/öllük türeme mi düşme mi?” Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Journal Of Turkish World Studies , C.V, S.2, Kış 2005, s. 207-213. Hatice Şahin, “Türkiye Türkçesindeki Bazı Kelimelerin Başındaki y Sesinin Düşme mi Türeme mi Yaşadığına Dair”, 5. Uluslar arası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, 2012, Denizli. Fatih Özek, “Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ön Ses /y-/ Türemesi” Turkish Studies Volume 9/9, Summer 2014. Sertan Alibekiroğlu, “Türkçede Ön Seste Y” Turkish Studies Volume 8/1, Kış 2013.

³ Bk. (Günay 1978) , (Gülsevin 2003, 2005), (Şahin 2012).

sis" başlığında değerlendirilir. h- ön türemesi Türkiye Türkçesi ağızlarında çok yaygın bir biçimde görülür. Gülsevin, ağız araştırmalarında h- ön türemesiyle ilgili olarak verilen bazı örneklerin türemeye uygun olmadığını, bu sesin kelimenin (hörgüç, hark / harık, höllük) aslı sesi olabileceğini tanıklarıyla gösterir. (Gülsevin 2003, 2005) Özellikle alıntı kelimelerin asıl şekilleri bilindiği için başta görülen anorganik h- ünsüzü türeme olarak değerlendirilir.

Alıntı kelimelerde "ayın" ve "hemze"nin yerine h- ön ses olarak türer: hallah "Allah" hambar "ambar", helbet "elbet", hataş "ateş", hindinde "indinde", hentari "entari", Harif "Arif", harsa "arsa", Hayşıl "Ayşegil", hüjra "üçra", hukala "ukala", hazimli "azimli" vb.

Kelime başı vurgusuz ünlülerin ses değerlerinin korunmasına bağlı olarak ön ses h- türemesi de gözlenir: haba "aba", harh "ark", his "is", hindi "indi" vb.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

hacaba "acaba" (AYUA, 20-11), hama "ama" (AYUA,16-8), hema "ama" (SA, 23-145), hıma "ama" (KBAA, XXIV-6), hindinde "indinde" (AA, 25-13), harığa "arka" (su arkı) (KBAA, XXXVI-44), hanc'ak "ancak" (RA, 26/3), Harif "Arif" (20-52), heger "eger" (RA, 32-39), hen "en" (RA, 12-18), helbet "elbet" (EDA, 6-2), haçız "açız" (EDA,33-191), hayran "ayran" (EDA,27-82), hindi "indi" (AFA, 25-246), hayvah "eyvah" (TOA, 13-17), hazimli "azimli" (TOA,105-9), helbet "elbet" (ADA, 3-280), (ZBK, 1-93), havlu "avlu" (ADA, 8-350), holug "oluk" (ADA, 11-145), hindi "şimdi" (12-30), hayran "ayran" (KAA, 17-15), herkek "erkek" (KAA, 20-6), husda-başı "ustabaşı" (KAA, 100-109), hallah "Allah" (KAA, 176-69), (MAA, 28-25), hambar "ambar" (KAA, 139-16), havuşlaruk "avuçlarız" (OA, 129-6), hey gine "iyi gine" (OA, 76-26), hödüş "ödünç" (OA, 14-22), hataş "ateş" (ZBK,1-348), (KÜA, 15-56), his "is" (AYUA), hindi "imdi<şimdi" (ÇÇA, 1.12), herk "erk" (SİA, MDD), habayna "aba ile" (KA, LV-237), haley "alay" (KA, II-62), hasansör "asansör" (KA, XLVIII-29), hatla- "atla-" (KA,VI-54), hazienda "azardan, azarlamaktan" (KA, LXVII-68), hafiyon "afyon" (KÜA, 31-3), horaya "oraya" (KÜA, 39-22), höle "öyle" (KÜA, 24-110), harıhlarda "arklarda" (MAA, 81-15), hokka "okka" (MAA, 1-2), heger "eger" (SA, 18-115), hayva "ayva" (DA, XVI-15), hayrı "ayrı" (BTA, 1-36), hayrancı "ayrancı" (BTA, 7-2), harsalanı "arsalarını" (BTA, 7-2), höle ya "öyle ya" (GBAA, İz. Ber. 20-5), hur- "vur-" (GBAA, Den.Acp. 56-11), hindi "şimdi<imdi" (GBAA, Küt.Uş. 22-13), häntäri "entari" (GBAA, Muğ.76-9), hevet "evet" (KMA, 5-40), hesgiden "esgiden" (KMA, 129-30), hayşıl "Ayşegil" (KMA, 126-26), haccık "azcık" (MA, I/42-95), horda "orda" (MA, I/33-50), hayıpdı "ayıptı" (MA, I/44-5), horak "orak" (MA, I/42-13), höteki "öteki" (MA, II/2-76), hönüye "önüne" (MA, II/2-10), herk ederük "erk" (GA, 4-2), haşala- "aşıla-" (GA, MDD), harık "arık, ark" (UA, I/ 1-51), hev "ev" (UA, I/32-4), hateş "ateş" (UA, I/ 6-25), harh "ark" (EZA), his "is" (EZA), hogga "okka" (EZA), hüjra "üçra" (EZA), Holuhlu "Oluklu" (KRA, 35-139), hökkeş "Ökkeş" (HA, 11.2.1-9), höykelenmem "öfkelenmem" (HA, 1.5.2-52), hukalalık "ukalalık" (EA, 114-XIX-30), hökü-zümüzü "öküzümüzü" (EA, 64-IX-13), hevluda "avluda" (EA, 61-VIII-7), horda "orada" (NA, 30-18), hökkeş "ökkeş" (HA, 11.2.1-9), höykelenmem "öfkelenmem" (HA, 1.5.2-52), höte (ANA, 109-12), hordan "ordan" (ANA 93-4), hönden "önden" (ANA 93-4), hemme "ama" (ANA 146-40), hesgisi "eskisi" (ANA 167-39)

y- türemesi:

Tonlu ve akıcı bir ön damak ünsüzü olarak tanımlanan y, aynı zamanda yarı ünlü adını

alır. Türkçenin ilk yazılı belgelerinden itibaren aslî biçimde ön, iç ve son ses olarak görülür. y'nin bu yarı ünlülük özelliği, ilk hecesinde düz-dar (ı-i) ve dar-yuvarlak (u-ü) ünlüler bulunduran kelimelerin önünde düşmesini ve türemesini kolaylaştırır (Tekin 1994, 51). Tekin, y- ön ses türemesini tarihî Türk lehçelerinden tanıklarla temellendirerek türemeyi önemli ölçüde uzun ünlülerin etkisiyle açıklar (1975, 196-209).

Türkiye Türkçesi ağızlarında kelimelere ön türeme olarak getirilen y- ünsüzü ile kelimenin ön sesinde aslî olarak bulunan y- ünsüzü karışmaktadır (Böler 2020, 155). Turgut Günay da "Birçok örnekte, ön ses /y/ ünsüzünü ilgilendiren hadisenin türeme mi olduğunu kesinlikle anlayabilmek zordur." (1978, 95) görüşüyle bu konudaki tereddütü dile getirir. Gülsevin ise, ağız araştırması yayımlarında verilen örnekleri değerlendirirken bazı kelimelerdeki y ünsüzünün (yaldan- / yaldat-, yendir- / yindir-, yüzüm, yırak vb.) aslında türeme olarak görülemeyeceğini kaydeder. Bu kelimelerle ilgili olarak, ancak yaşayan lehçelerdeki karşılıklarına bakılıp sonuca varılabileceğine işaret eder. Türkiye Türkçesi ağızlarında hem y-'li şekiller hem y-'siz şekiller yaşamaya devam ederken yazı dilinin bazen y-'li şekilleri (yıldız, yılan vb.) bazen de y-'siz şekilleri (üzüm, ip, inan- ırak vb.) standartlaştırdığını belirtir. Ayrıca alıntı kelimelerdeki durum (yesir < esir) ön ses türemesi olarak değerlendirilir⁴ (Gülsevin 2005, 207-209).

Kelime başı vurgusuz ünlülerin ses değerlerinin korunmasına bağlı olarak ön ses y- türemesi görülür: yibrik "ibrik", yüslahtır "ıslaktır", yiğne "iğne" vb.

Bazı ağız araştırmalarında birincil uzun ünlülerin kısalması ile y- ön türemesine örnek olarak yaldatdılar "aldattılar" (MAA,101-54), yendıram "indireyim" (KBAA, XLII-17), yındirdi "indirdi" (ÇÇA, 8-66) örneği verilse de Gülsevin, bu tespiti ulaşabilmenin ancak diğer lehçelerle karşılaştırmalı çalışmalara bağlı olduğunu söyler (2005, 209).

İki kelime ya da kelime şeklinin karşılaşması ve bundan doğan düzenli ses değişimleri olarak tanımlanan sandhi türemeye (Gabain, Çev. Gültekin 2007) Talat Tekin, Orhon Yazıtları'ndan "anca yıdmiş (T 34) < ança ıd-" örneğini verir (1975, 202; 2016, 77). Fatih Özek, "Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ön Ses /y-/ Türemesi" adlı çalışmasında sandhi türeme örneği olarak "iki tene yinek (<inek) var, mäsereye aldı y'edirmeyi (<Edirne), gızı yitmiş (<itmiş) suyun içine, tabi yabi (<abi), bi yengelek yılanı vb." verir (2014, 847). Bu örnekler ağız çalışmalarında ikinci kelimenin başında y- türemesi olarak değerlendirilir.⁵

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

yeriş- "eriş-" (AYA,11-11), (RA, 10-9, 33-47), (SİA), yeriş "eriş" (KRA, 19-4), yerışı "erişiyor" (GA, 78-123), yerişmiyen "erişmeyen" (ADA, 4-120), yerişinci "erişince" (OA,109-38), yerişür "erişir" (ÇÇA, 26-9), yerişilmicek "erişilmeyecek" (UA, I/16-21), yesir "esir" (RA, 26-75, 36-22), (TOA, 26-131), (KA, LIX-94), (KÜA, 39-49), (BTA, 5-167), (EDA,34-15), (KAA,74-46), (NA,

⁴ Bk. Hatice Şahin, "Türkiye Türkçesindeki Bazı Kelimelerin Başındaki y Sesinin Düşme mi Türeme mi Yaşadığı Üzerine" 5. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu, Denizli, 2012. Şahin de bildirisinde aynı kelimenin iki farklı ses olayı içinde (türeme ve düşme) örnek gösterilmesini özellikle öğretim açısından yanlış bulur. Örnekler verilirken en eski biçimlerinin esas alınması gerektiğine işaret eder ve ikili kullanımlara yer verilmemesini önerir.

⁵ Bk. 2. 2. "Türkiye Türkçesi Ağızlarında İç Seste Ünsüz Görünümleri"

48-22), (GA, 73-60), yessir "esir" (ADA, MDD), makineli+yessir (ERA, 2.7.3), (EZA), yızı "izi" (KBAA, XXXIX-26), yendıram "indireyim" (KBAA, XLII-17), yoksuz "öksüz" (RA, 4-2), aldı+yedirneyi "Edirneyi" (EDA,1-5), yibrik "ibrik" (EDA, 31-27), yenene gadar "inene kadar" (ADA, 8-55), yeniştan "eniştan" (AYUA, 3-11), yindirdi "indirdi" (ÇÇA, 8-66), yermenilerin "Ermenilerin" (SİA, 1-22), yellik "ellik" (SİA, 74-27), kızı yit- "it-" (KA, XLI-17), yıra "ırağa" (KA, XLVIII-2), yip "ip" (KA, 1-123), yırak "ırak" (KA, 10-13), yırah "ırak" (MAA, 25-15), yaldatdılar "aldattılar" (MAA,101-54), yekmek "ekmek" (MAA,114-11), yeder "eder" (MAA,130-73), yendırıldı "indirildi" (SA, 18-105), yediydi "ettiydi" (SA, 15-40), yüslahtr "ıslaktır" (SA, 14-50), yendiridi "indiriyordu" (DA, XXI-15), bastıkimizi+yüzümmizi⁶ "üzümümüzü" (DA, XI-6), yur- "vur-, aş vurmak" (GBAA, Den. Tav. 52-50), yurul- "vurul-: aşık olmak" (GBAA, Den.Tav. 52-2), yabi "abi" (KMA, 2-53), yeşikte "eşikte" (KMA, 19-33), yırak "ırak" (KMA, 27-24), yüzerinden "üzerinden" (MA, I/2-12), alyasır "esir" (MA, II/1-43), yallat- "aldat-" (EZA), yen- "in-" (ERA, 1.18.52), yaldat- "aldat-" (ERA, 7.6.182), iki tene+yinek "inek" (ERA, 3.25.36), yırmak "ırmak" (TA, 114-47), yiğne "iğne" (TA, MDD), yitdi "itti" (KRA, 45-103), yırağa "ırak" (HA, 7.1.1-17), yiner "iner" (EA, 220-LXIII-10), yendürdü "indirdi" (EA, 98-XIVa-10), yırah (NA, 62-19), yir- "er-, eriş-" (NA, 65-1), yistemeycem "istemeyeceğim" (BTGA, 18-44), yislandıydı "ıslandıydı" (BTGA, 47-327), yip "ip" (OSA 1-123), yırak "ırak" (OSA 10-13).

n- türemesi:

Birkaç ağızda kayıtlanan bir türemedir. Aşağıdaki örneklerde araştırmacılar tarafından her ne kadar "n-" sesinin ulama ve benzeşmenin etkisiyle türediği belirtilse de metinlerden ilgili bağlamlar bulunup bu türemenin ulama kaynaklı olmadığı tespit edilmiştir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

nide "iğde" (OA,59-15), nide acı "iğde ağacı" (SİA, 51-1), nevet "evet" (MAA, 94-22), (KMA, 19-11), nişallah "inşallah"⁷ (KMA, 119-73), nellerine "ellerine" (KMA, 52-49)

m- türemesi:

Çok sık görülmeyen bir türemedir. Ulama, benzeşme ve pekiştirmenin etkisiyle "m-" sesinin de önde türediğini gösteren sınırlı örnek vardır. Sağır, benim meşim "benim eşim" örneğini, "m" ünsüzüyle biten bir kelimedenden sonra ünlüyle başlayan bir kelime geldiğinde ünsüz benzeşmesi, ikizleşmesi yoluyla türeme olarak değerlendirir (Sağır 1995, 113). Tek bir kaynaktan (Karagöz 2015) tekrar grubunun ikinci unsurunun başında görülen m- sesi, türeme başlığında verilmiştir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

ördek mördek⁸ (BTA, 2-3), mimkanı "imkanı" (KMA, 59-21), benim meşim "benim

⁶ Gülsevin (2005), "yüzüm" kelimesindeki "y-"nin bir türeme olmadığını söyler, Standart Türkçede kullanılan "üzüm" şeklini ünsüz düşmesine örnek gösterir.

⁷ KMA (s.116)'da nişallah "inşallah" örneği n- ön türemesi olarak kayıtlansa da /i/ ve /n/ sesleri arasında bir göçüşme (yer değiştirme/metatez) olduğu kanaatindeyiz.

⁸ Taramada, bu örnek dışında pekiştirme amacıyla ortaya çıkan m- ön türemesine ağız araştırmalarının "ünsüz türemesi" bölümlerinde rastlanmamıştır. Bu tür türemeler için bk. Hasan Eren (1949) "İkiz Kelimelerin Tarihi Hakkında" DTCFD C.VII, S.2. s.283-286. Banguoğlu (2000, 68), bunun bir öntüreme değil, bir

eşim" (ERA, 3.9.2)

v- türemesi:

Birkaç ağızda kayıtlanan bir türeme de v- türemesidir. Ön sesteki uzun dudaksız ünlü, Türk dil ve lehçelerinde pek seyrek olarak kendinden önce bir v- ünsüzü türetir (Tekin 1975, 209). v- türemesi, çalışmalarda çok yer almayan bir türemedir. Ayrıca yuvarlak ünlülerin dudak ve dudak-dış ünsüzleri meydana getirmesi ve benzeşme etkisi ile v- ön ünsüzü türediği görülmür. vemanet "emanet" örneğinde "m" dudak ünsüzünün etkisi düşünülebilir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

voltaynan "oltayla" (KBAA, XLII-28), vemanet "emanet" (KA, XIV-11), vula "ula" (ERA, 1.22.13), vulan "ulan" (EA, 145-XXXII-4)

f- türemesi:

Bu türeme bir çalışmada tespit edilmiştir. Eski Türkçede "ur-" şekliyle yaşayan fiilde f- ön sesinin türediği (fur-) düşünülmüştür. "ur- > vur-" fiilinin, birçok çalışmada v- ön ses türemesi örneği olarak kayıtlanmadığı görülürken Korkmaz, çalışmasının "Ünsüz İlişmesi (Prothese)" bölümünde fiili, h- ve y- ön türemeleri olarak [hur- "vur-" (GBAA, Den. Acp. 56-11), yur- "vur-, aş vurmak" (GBAA, Den. Tav. 52-50)] biçimleriyle kayıtlamıştır (1994a, 65). Bir başka ifadeyle Eski Türkçedeki "ur-" biçimini temel almıştır. Bu durum, ünsüz türemesi tespitinde ya standart dili ya Eski Türkçeyi ya da kelime alıntı ise kaynak dili esas alma sorunuyla ilgilidir. Taranan kaynaklarda bu farklı tutumlar gözlenmiştir.

"fur-" kullanımı, fiilin standart dildeki şeklinden bir ses değişimi olarak da düşünülebilir. v > f değişimi, "fizyolojik oluşumlarında ses telleri titreşmediği için tonsuz düz ve çapraz karşılıklı ünsüzler, tonlu düz veya çapraz karşılıklı ünsüzlere (b-p, c-ç, d-t, g-k, j-ş, v-f, z-s) baskın gelirler" (Coşkun 2011, 358) biçiminde açıklanabilir.

furuyam "(v)ur-" (BTA, 2-1)

2.2. Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarında İç Seste Ünsüz Türemesi Görünümleri

İç seste (ortada) ünsüz türemesi, yabancı kelimelerin iç seslerindeki ünlü çarpışmasını önlemek için iki ünlü arasında gerçekleşir. Ayrıca, Türkçe ve Türkçeye girmiş yabancı kelimelerde, sebebi ünsüzler arasındaki senkronizmin bozulmasına bağlanan türemedir (Korkmaz 1992, 115).

İç seste ünsüz türemesinin en yaygın örnekleri alıntı kelimelerde görülür. Ünlü çatışmasını önlemek için ünlüler arasında "-y-, -h-, -g-, -ğ-, -m-, -n-, -v-," ünsüzleri hemen hemen her ağızda türer.

Alıntı kelimelerdeki "ayın" ve "hemze"nin boğumlanma zorluğundan dolayı bu seslerin "-y-, -h-, -g-, -ğ-, -m-, -n-, -v-" ünsüzlerine değiştiği tespit edilmiştir: mayden "ma'den", tahdile "ta'tile", mügmünlerin "mü'minlerin", intiraz "i'tiraz", tağmir "tamir, bedduva "bed-

bağlam öbeğinden büzülme yoluyla doğmuş bir koşma takım olduğunu düşünür. ev mi ev>ev mev, taş mı taş>taş maş.

dua" vb.

Uzun ünlülerin bulunduğu kelimelerde de uzun ünlüden hemen sonra "-y-, -h- ve -ğ-" ünsüzlerinin türediği kaydedilmiştir: zayten "zaten", zahden "zaten", bağzen "bazen" vb.

Ayrıca aynı kelimenin farklı ağızlarda farklı ünsüzle türediği de gözlenir: dova "dua", dunasını "duasını", suval "sual", suğal "sual", cömehet "cemaat", cümbür cemaat "cümbür cemaat" vb.

Vurgu ve kuvvetlendirme etkisiyle ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesi de ünsüz türemesi olarak değerlendirilir (İlhan 2009, 357). Tekin, Türkçedeki ünsüz ikizleşmesi olayını aslı ya da ikincil bir uzun ünlünün varlığıyla izah eder: sadde "sade", tazza "taze" gibi tarihî ve çağdaş lehçelerden örnekler verir (Tekin 1975, 216). Korkmaz da, ikizleşmeyi "iç seste iki ünlü arasında bulunan ve vurguyu üzerinde bulunduran ikinci hece başındaki ünsüzlerin açık ve zayıf boğumlanmalı ilk hece ünlülerinin etkisi altında kendi hece sınırlarını aşacak bir yeğinlikle boğumlanmaları sonucunda, söz konusu ünsüzdeki tekrarlamayı gösteren ses olayı" olarak tanımlar (1992, 163). Ayrıca Korkmaz, "Zekiyye, bakkarım, amman, aşşakı vb." örneklerini vererek ünsüz ikizleşmelerini, diğer ikiz ünlülü kelimelere benzetme yoluyla veya söylenmesi zor bir ünsüzün ses değerini, öteki ünsüzü çift söylemek suretiyle koruyabilmesine bağlar. Bu ikizleşmeleri, bir nevi türeme olarak betimleyen Korkmaz, bunların anlamı kuvvetlendirme amacıyla bilhassa benimsendiğinden de söz eder (1994a, 83).

Bazı ağız araştırmalarında ayrı bir başlıkla verilen ünsüz ikizleşmesi örnekleri bazılarında iç türeme olarak kaydedilir. Ünsüz ikizleşmesinin bir çeşit iç türeme olarak kayıtlı olduğu çalışmalarda, iç ses olarak yaygın bir şekilde türediği düşünülen ünsüzlerin (-y-, -h-, -v-, -ğ-, -m-, -n-, -r-) dışında başka ünsüzler (-c-, -ç-, -k-, -s-, -ş-, -b-, -z-) de iç ses türemesi olarak görünür: tezzeg "tezek", yazzıh "yazık", nassı "nasıl", yassah "yasak", aşşaa "aşağı", aşşih oldum "aşık oldum", eşşekleri "eşekleri" vakit "vakit", bakkarım "bakarım", sabbaha "sabaha", debbo "depo", gocca "koca", guççuğ "küçük" vb.

Ünlü ile biten bir kelimenin ünlü ile başlayan kelimeyle karşılaşmasında bir boşluk oluşur. Bu boşluğu doldurmak üzere koruyucu ünsüz (Korkmaz 1994b, 101) olarak -v- sesi türer⁹: havo "ha o", navolicah "na olicah" (AYUA), havurdan "ha ordan", havole "ha öyle" (RA) örnekleri -v- iç türemesi biçiminde değerlendirilir.

Koruyucu ünsüzler olarak türeyen -ğ- (neğ olacah) ve -v- (havurdan) ile yukarıda sandhi türemelerle oluşmuş (iki yinek var vb.) ön ses y-, ünlü ile biten ve başlayan iki kelime arasındaki boşluğu doldurmaya yöneliktir. İşlev olarak -ğ-, -v- ve -y- türemeleri eş değerdedir. Ancak ağız çalışmalarının birçoğunda bu boşluk dolduran y- sesi, ön türeme olarak betimlenmiştir. Nihayetinde ağız araştırmaları, dilin sözlü boyutunun kayıtlı olduğu çalışmalardır. Yazılı ve sözlü dil görünümüleri (gösteren birimleri) birbirinden farklıdır. Yazı dilindeki görünümle konuşma dilinde aynı biçimde bulunmaz. Konuşurken her kelime arasında boşluk yoktur, ancak yazıda her kelime arası boşlukludur. Konuşma sırasında boşluklar, kelime grupları, öbekler, birleşik yapılar, cümleler arasında bulunabilir. Ses bilgisi deneyleri de konuşmanın kelime

⁹ A.von Gabain, bu olayı, "sandhi türeme" olarak değerlendirir. (Türk Dillerinin Tipik Özellikleri Çev. Mevlüt Gültekin, Turkish Studies, Volume 2/2, Bahar 2007.)

sınırlarından özgür kesiklikler taşıdığını gösterir (Uzun 2004, 47). Bu durumda konuşma dilinde iki ünlü arasında kaydedilen “ğ, v, y” ünsüzlerinin, boşluk dolduran koruyucu ünsüzler olarak iç türeme biçiminde değerlendirilmeleri doğru olacaktır. Nitekim bu ünsüzler, alıntı kelimelerdeki ikiz ünlüler arasında da boşluğu doldurmak üzere sıklıkla türerler: suğal, duva, ayile vb.

Tarama sonucunda iç seste türemenin daha fazla ünsüzle gerçekleştiği tespit edilmiştir. İç seste özellikle “y, n, h, r, v” ünsüzlerinin türemesi çok daha yaygındır. Ayrıca iç seste “b, c, ç, d, g, ğ, l, k, m, s, ş, t, y, z” ünsüzlerinin türediğine işaret eden örnekler de tespit edilmiştir. Ancak bunların bir kısmı ikizleşmeden kaynaklı türemelerdir.

-y- türemesi:

İç seste ünsüz türemesinin en yaygın örnekleri alıntı kelimelerde görülür. Ünlü çatışmasını önlemek için ünlüler arasında “-y-, -h-, -g-, -ğ-, -m-, -n-, -v-,” ünsüzleri hemen hemen her ağızda türer. Alıntı kelimelerdeki “ayın” ve “hemze”nin boğumlanma zorluğundan dolayı bu seslerin -y- ünsüzüne değiştiği görülür. mayden “ma’den”, teymin “te’mın”, ismayıl “İsmail”, ayile “aile”, dayıma “daima”, müsayit “müsaid”, hayın “hain vb.

Uzun ünlülerin bulunduğu kelimelerde de uzun ünlüden hemen sonra “-y-” ünsüzünün türediği kaydedilmiştir: zayten “zaten”, maydam “madem”.

İlk hecesinde /ö/ ünlüsü bulunan Türkçe kelimelerde bu ünlüyle /n/ ünsüzü arasında, kelimedeki ses değişimlerinin de etkisiyle -y- türemesi görülür (Sağır 1995, 110): göynüm “gönlüm”, köynek “gömlek”, söyündürdük “söndürdük”¹⁰

İç seste ünsüz türemesinde dikkati çeken bir şekil de isim kökleri ile isimlere getirilen 1. teklik ve 1. çokluk şahıs bildirme ekleri arasında görülen -y- ünsüzüdür (Eren 1997,45). Bu türemenin vurgu ve kuvvetlendirme kaynaklı olduğu söylenebilir: açım “açım”, zenginyüz “zenginiz”, aylesindeniyim “ailesindenim” vb.

Fiil köklerinde de içte -y- ünsüzünün türediği görülür. Bu türemenin sebebi kısa ünlünün kendini korumak istemesi ve kelimenin daha fazla sesle dilde tutunma eğilimi olabilir: diynerler “dinlerler”.

yıkayolar “yıkıyorlar”¹¹ örneğinde ise uzun ünlünün (yü- > yuy-) kısalmasıyla bir iç ses olarak “-y-” türer (Koç 2010, 53). Ancak yü- (ET > yıka-) fiilinin uzun ünlüsündeki kısalmanın izi olarak yuy- / yuv- / yuğ- biçimleri ağızlarda görülür. Bu durumda bu kullanımın -y son ses türemesi başlığı altında değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Bazı ağızlarda i- fiilinin ekleşmesi sırasında standart dil kullanımından farklı görünüm-ler ortaya çıkar. Ünlüyle biten tabanlara gelen i- fiilinin i- kısmı düşürülmez ve tabanla yardım-

¹⁰ söyündürdük “söndürdük” (ZBK, 25-3) örneği -y- türemesi olarak kayıtlanmıştır (Eren 1997, 45) Ancak hece sayısının (y, ü sesleri ile) arttırılarak kelimenin pekiştirildiği de düşünülmelidir. Ayrıca duruyuncuk “durunca” (SİA, 80-32), görüyüncük “görünce” (SİA, 80-171) örnekleri de benzer şekilde açıklanabilir. Sesletimi ve anlamı kuvvetlendirme etkisi hissedilir.

¹¹ Sağır, (1995, s. 110)’da yeyha- “yıka-” örneğini düz-geniş bir ünlüyle ‘d, t, h, n’ ünsüzleri arasında türeyen ‘y’ olarak betimler. Fiilin -v ve -ğ türemeli biçimi (yuv- /yuğ-) de vardır.

cı fiilin çekim eki arasına -y- bağlayıcı ünsüzü getirilir: yatdıydı "yattıydı", geldi yidi "geldiydi", o ymuş "oymuş" vb. Bu türemeye benzer biçimde "ile" edatının ekleşmesi sırasında edatın ön sesi düşürülmeyip edatla kelimenin son sesinde bulunan ünlü arasına y bağlayıcı ünsüzü getirilir: vali yinen "vali ile", go ymayınan "ko yma ile".

Ayrıca, ünsüz ikizleşmeleri de bir nevi türeme olarak betimlendiğinden ikizleşme yoluyla da -y-'nin iç seste türediği görülür: Zäkiyye "Zekiye", malatıyya "Malatya"

suylamızı "sularımızı" örneğindeki -y- sesi, Türk dilinde su kelimesinin tarihî gelişimine dayandırılır: sub > suv > suy > su. Bu durumda türeme değil, değişme olmalıdır (İleri 2008, 222).

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

ismayil "İsmail" (KBAA, XL-13), ayit "ait" (KBAA, VII-4), te ymin "temin" (RA, 46-2); ayet "ait" (RA, 10-326), ayile "aile" (RA, 2-203), dayıma "daima" (RA, 2-97), pusulya "pusula" (EDA,46-42), alaysın "alasin" (EDA,21-9) sayıt "Sait" (EDA, 46-59), şa ismayıl "Şah İsmail" (EDA, 25-164), ayileyi "aileyi" (EDA, 33-113), ayileden "aileden" (AFA, 13-38), müsayit "müsait" (AFA, 13-56), ayilem "ailem" (TOA, 2-10), ayit "ait" (TOA,52-12), vesayit "vesait" (TOA,103-42), dayre "daire" (ADA,1-65), ayilece "ailece" (ADA, 7-155), acayıb "acaip" (ADA,4-175), ısmayıl "İsmail" (KAA, 47-31), hayındır "haindir" (KAA, 50-25), diynerler "dinlerler" (KAA, 132-42), eyhaleye "ihaleye" (KAA, 64-64), mesayi "mesai" (KAA, 172-63), aylemi "ailemi" (KAA, 220-16), ayit "ait" (OA, 6-26), yıykayolar "yıkıyorlar" (OA, 101-14), koyundenyim "köyündenim" (ZBK, 1-27), açyım "açım" (ZBK,5-150), zenginyüz "zenginiz" (ZBK, 7-59), fiyatı "fiatı"¹² (ZBK, 5-172), fiyet "fiyat" (ERA 4. 6. 24) vesayire "vesaire" (ZBK, 19-3), söyündürdük "söndürdük" (ZBK, 25-3), hayin "hain" (AYUA, 17-24), dayire "daire" (AYUA, 17-23), müsayit "müsait" (SİA, 29-13), ayleler "aileler" (SİA, 68-13), duruyuncuk "durunca" (SİA, 80-32), köküyne "köküne" (SİA, 80-47), görüyüncük "görünce" (SİA, 80-171), ney uçun "ne için" (KA, LVII-63), ezrayıl "Azrail" (KA, IV-43), şayir "şair" (KA, XXX-1), suvaylı "suali" (KÜA, 24-87), mayden "maden" (KÜA, 2-17), elbiyse "elbise" (KÜA, 2-26), layıklık "laiklik" (KÜA, 7-51), oğluysun "oğlusun" (KÜA, 19-14), elliyiki "elli iki" (KÜA, 24-67), böyrek "börek" (MAA, 107-1), yayharlar "yıklarlar" (MAA, 120-12), aylesin "ailesini" (MAA, 15-5), ayit "ait" (MAA, 78-5), dayire "daire" (MAA, 79-3), katliyamına "katliamına" (MAA, 119-20), malatıyya "Malatya" (MAA, 96-4), amelye "amele" (MAA, 2-30), fanilye "fanila" (MAA, 1-35), peyner "penîr"¹³ (SA, 30-435), diyer "der" (SA, 14-25), ayile "aile" (BTA, 4-71), Zäkiyye "Zekiye" (GBAA, s.83), zayti "zaten" (MA, I/56-14), oytede "ötede" (MA, I/20-112), müsayit (MA, I/64-5), maydam "madem" (MA, II/1-5), aylesine "ailesine" (GA, 5-31), müsayit "müsait" (GA, 8-55), böyrek "börek" (UA,

¹² Emin (1997)'de fiyatı "fiatı" (s.75) örneğini kelime kökünde iki ünlü arasında türeyen -y- olarak betimler. Ancak bu türeme, ağız kullanımına yönelik bir türeme değil, alıntı kelimenin dile ödünçlenirken aldığı -y-'dir. Bk. Sağır 1995, 110.

¹³ Tarama sırasında sadece Siverek Merkez Ağzı çalışmasında, "peyner" kelimesi, kaynağı Farsça (penîr) olarak değerlendirilip dile dâhil olma şekli esas alınarak -y- iç ses türemesine örnek gösterilmiştir. Korkmaz 1994b'de "peynir" şeklini esas alıp -n- iç ses türemesine "pendir" tanığını gösterir (s.101). Ayrıca Yıldırım 2006'da -d- iç türemesine örnek olarak "pendir" verilir (s. 151) Eckman (1988, 12)'de bu kelimenin ses değişimleriyle ilgili ayrıntılı bilgi vardır.

III/95-16), şair “şair” (ERA, 3.33.81), Fayık “Faik” (ERA, 2.7.44), hayın “hain” (ERA, 1.2.9), deyniz “deniz” (ERA, 7.6.225), zayten “zaten” (ERA, 5.16.45), -y-: ayaggaybı “ayakkabı” (KMA, 86-45), yiyeynim “yeğenim” (KMA, 54-30), mayış “maaş” (EZA), melayike “melaïke” (EZA), kayinat “kainat” (EZA), vayız “vaiz” (EZA), hayın “hain” (EZA), şiyir “şiiir” (EZA), ismayil “İsmail” (EA, 72-XI-23), ayilesinden “ailesinden” (EA, 77-XI-3), yıykanması “yıkanması” (HA, 10.1.3-5), fiyet “fiat” (NA, 62-64) vesayire “vesaire” (TA, 102-64), mesaiye “mesaiye” (TA, 146-5), valiyinen “vali ile” (AOA, A1.22-79), goymayınan “koyma ile” (AOA, B4.02-53), suylamızı “sularımızı” (EMA, 7-218).

-n- türemesi:

Ünsüzlerin boğumlanma hareketleri arasındaki senkronizmin bozulmasına bağlı olarak içte türeyen seslerden biri de -n-’dir. İç ses olarak -n- türemesi, sıklıkla “d, t, c, ç, ş” ünsüzlerinden önce görülür (Eckmann 1988, 18). Turgut Günay da “c, ç, y, k, z” gibi diş ile ön-damak ünsüzlerinin -n- türemesine sebep olduklarını söyler (1978, 96).

Bazı kelimelerin sondan bir önceki hecelerinin sonunda, ya daha önce mevcut olup da düşmüş olan ya da bu tür kelimelere örneksemeye bir -n- ünsüzünün türediği görülür (Gemalmaz 1995, 204): güvenç “güveç”, çeşint “çeşit”, tüfenk “tüfek”, fırsant “fırsat”, kılınçla “kılıçla”, mencilis “meclis” bilenzik “bilezik” menşur “meşhur” inzahat “izahat”, mendihaymış “Mediha’ymış”.

Alıntı kelimelerdeki “ayın” ve “hemze”nin boğumlanma zorluğundan dolayı bu seslerin “-n-” ünsüzüne değiştiği, uzun ünlü yerine de -n-’nin türediği görülür: dunasını “duasını” incabında “i’cabında”, intiraz “i’tiraz”; sunreleri “sureleri”.

Vurgu, kuvvetlendirme veya aslî / ikincil bir uzun ünlünün etkisiyle ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesi de bazı çalışmalarda ünsüz türemesi başlığında değerlendirilmiştir: hepsinni “hepsini”, sennin “senin”, yanna “yana”, yanni “yani”.

Kısa /i/ ünlüsünün dilde tutunma eğilimiyle de bu sestten sonra -n- türemesi görülür: ınsıcanda “ısıcığında”.

Antalya ve Yöresi Ağızları çalışmasında ipinne “ipiyle”, kiresinne “kirasıyla” örnekleri -n- türemesi başlığında verilir. Bu ikiz ünsüz görünümü, 3. teklik şahıs iyelik ekinin¹⁴ genişleyerek [“(s)I > -(s)In”] vasıta ekindeki “I” ünsüzünü kendisine benzetmesine (I > n) bağlanabilir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

tüfenk “tüfek” (KBAA, XLVII-72), ardunç “ardıç” (RA, 45-55), intiraz “itiraz”, çeşint “çeşit” (EDA,31-11), öndüşleşirik “ödünçleşiriz” (TOA, 110-11), yanna “yana” (ADA,13-25), fırsant “fırsat” (ADA, 5-290), dunasını “duasını” (KAA, 120-22), incabında “icabında” (KAA, 165-77), garmangaruşuk “karmakarışık” (KAA, 208-47), güvenç “güveç” (OA, 73-75), ınsıcanda “ısıcığında” (OA, 19-6), yonsul “yosun” (OA, 51-27), öndüşleme “ödünçleme” (SİA, MDD),

¹⁴ Bu konudaki ayrıntılar için bk. Buran 1996, Tekin 2003, Karahan 2012, Özdemir 2014.

meşur "meşhur" (KA), pendir "peynir"¹⁵ (KA, XXVII-43), gınanlanırdı "kınalanırdı" (MAA, 81-6), tüfeng "tüfek" (MAA, 86-12), fişengi "fişeği" (MAA, 117-23), kılınçla "kılıçla" (MAA, 19-3), ötäkinnä "ötekiler" (GBAA, Den.Çiv. 45-30), sunreleri "sureleri" (KMA, 21-38), mendihaymiş "medihaymış" (KMA, 122-6), öndüşle- "ödünçle-" (GA, MDD), gızanbuk "kızamık" (EZA), hepsinni "hepsini" (ERA, 1.16.25), sennin "senin" (ERA, 1.15.2), gander "kadar" (ERA, 1.29.40), bilenzik "bilezik" (HA, 10.1.1-27), santraç "satraç" (EA, 162-VIII-4), gılınç "kılıç" (EA, 225-LXIV-18), mencilis "meclis" (NA, Ka., 200), bilenzik "bilezik" (NA, 61-25), meşur "meşhur" (NA), inzahat "izahat" (NA, 4-21), mencilis "meclis" (UA, I/21-30), pıransa "pırasa" (UA, I/5-10), yünsük "yüzük" (BA, 5-66), yonsulcuklardan "yosuncuklardan" (BTGA, 35-20), santır "sattır" (AOA, A5.02-74), iyinnik "iyilik" (AOA, A2.05-29) yanni "yani" (ANA, 13-30), esginden "eskiden" (ANA, 37-14), ipinne "ipiyle" (ANA, 111-48), kiresinne "kirasıyla" (ANA, 116-77).

-h- türemesi:

Alıntı kelimelerdeki "ayın" ve "hemze"nin boğumlanma zorluğundan dolayı bu seslerin "-h-" ünsüzüne değiştiği görülür: ehtibar "i'tibar", tahdile "ta'tile", sahat "saat", zenehet "zanaat", muhabbet "müebbet", ihtiraz "itiraz".

Uzun ünlülerin bulunduğu kelimelerde de uzun ünlüden hemen sonra -h- ünsüzünün türediği kaydedilmiştir: zahten "zaten", zahtı "zaten".

Yönelme hâli eki almış şahıs zamirleri, Doğu Grubu ağızlarında, diğer Anadolu ağızlarından farklı olarak "bahān, behen, bağan, beğen, baan, been, ban, man, sahan, sehen, sağan, seğen, saan, seen, san, oğan, oan" ya da "bene, sene" biçimlerinde görülür. Karahan, bu zamirlerin iç seslerindeki değişimleri kesin olmamakla birlikte bölge ağızlarında yaygın olan "ñ > ğ, ñ > h, ñ > Ø" değişimleriyle ilişkilendirir (1996, 34): bahān "bana" (ERA, 1.21.15), sahan "sana" (ERA, 2.17.30).

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

sahattır "saattır" (KBAA, XLIV-9), ehtibar "itibar" (RA,14-6); sahat "saat" (RA 51-108), muhabbet "müebbet", sahat "saat" (AFA, 8-18), sahat "saat" (TOA, MDD), tahdile "tatile" (ADA, 2-50), ihtibaren "itibaren" (KAA, 101-32), ihtibariyle "itibariyle" (OA, 94-13), zahden "zaten" (ZBK, 5-160), zahdı "zaten" (ZBK, 12-15), sahadı "saatte" (ZBK, 5-129), sehet "saat" (ZBK, 29-56), sahat "saat" (SİA, MDD), sahat "saat" (MAA, 33-27), sahat "Suat" (KMA,132-77), sahatde "saatte" (KMA, 34-30), şihir "şi 'ir" (MA, I/23-11), sahadet "saadet" (EZA), genehet "kanaat" (EZA), zenehet "zanaat" (EZA), ehdiyar "itibar" (EZA), ehdiyat "itiyat" (EZA), sahat "saat" (EA, 65-IX-14), cömehet "cemaat" (EA, 43-IIa-30), bahān "bana" (ERA, 1.21.15), sahan "sana" (ERA, 2.17.30), ihtiraz "itiraz" (ANA, 92-28), itdahalı "iddi'alı" (AOA, A2.05-40)

-v- türemesi:

Alıntı kelimelerdeki "ayın" ve "hemze"nin boğumlanma zorluğundan dolayı bu seslerin yerine gelişen seslerden biri de "-v-" ünsüzüdür: dova "dua", suval "sual". Bu örneklerle benzer biçimde alıntı kelimelerdeki ikiz ünlü boşluğunu gidermeye yönelik olarak da -v- türer: kakavo "kakao (Fr.)", kavucuh "kauçuk (Fr.)".

¹⁵ Bk. -y- ve -d- türemeleri.

Ünlü ile biten bir kelimenin ünlü ile başlayan kelimeyle karşılaşmasında bir boşluk oluşur. Bu boşluğu doldurmak üzere koruyucu ünsüz (Korkmaz 1994b, 101) olarak -v- sesi türer: havo “ha o”, navolicah “na olicah”, havurdan “ha ordan”, havole “ha öyle”.

Ayrıca Antalya ve Yöresi Ağızları çalışmasında iç seste -v- türemesi olarak kayıtlanan “yüverdik, yuvar, yüvertik” (Erdem ve Bölük 2011, 138) kelimeleri aslında yū- (ET > yıka-) fiilinin uzun ünlüsündeki kılmanın izi olarak yuy- / yuv- /yuğ- biçimini işaretler. Bu örneğin -v son ses türemesi başlığı altında değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

bedduva “beddua” (KBAA, XVI-82), dova “dua” (RA, 9-19), duva “dua” (AFA, 12-72), duva “dua” (EDA,35-346), zuval “sual” (EDA, 25-194), dova “dua” (TOA,7-17), suval “sual” (TOA, MDD), beddivasını “bedduasını” (KAA, 60-52), guvatıra “guatır” (KAA,137-15), duva “dua” (OA,42-4), suval “sual” (OA, 34-13), avginan “agu” (AYUA, 1-24), bedva “beddua” (AYUA, 5-3), suvali “sual” (AYUA, 1-26), duvasına “duasına” (SİA, 132-65), suval “sual” (SİA, MDD), duva “du ‘a” (MA, II/3-54), (MAA, 20-55), suval “sual” (GA, MDD), kavucuh “kaucuk” (EZA), kakavo “kakao” (EZA), duva “dua” (EZA), suval “sual” (EZA), duva “dua” (EA 182-XLVIII-3), suval “sual” (EA, 108-XVII-5), duva “dua” (ERA, 2.34.2), guvatır “guatır” (MNA I-6 6-54) navolicah “na olicah” (AYUA, 20-29), havo “ha o”(AYUA, 20-27), havu “ha o” (RA, 11-136), havurdan “ha ordan” (RA, 10-302), havole “ha öyle” (RA, 10-28), yüverdik “yıkardık” (ANA 62-67), yuvar “yıkar” (ANA 109-50).

-r- türemesi:

İç ve son seste r türemesi çok farklı seslerin yanında ve ses gruplarının içinde ortaya çıkar. Türemenin görüldüğü kelimelerin bir bölümü Türkçe iken bir bölümü de yabancı kökenlidir. Dolayısıyla bu ses olayı, bir bölge ağzının karakteristiğiyle, sadece bir ses veya ses grubunun özellikleriyle ve kelimelerin Türkçe ya da yabancı kökenli oluşuyla açıklanamaz (Buran 2013, 211). Buran, iç seste -r- türemesini sekiz başlık altında değerlendirir. Bunlar, -At- > -Art-, -Ap- > -Arp-, -Aş- > -Arş-, -ed- > -erd-, -ez- > -erz- / s-, -It- / -Ut- > -Irt- / -Urt-, -ün- > -ürn-, -vız- / -vUz- > -vrız / -vrUz’dur. Türemenin olduğu kelimelerin çoğunda ünlülerin “t, p, ş, z” ünsüzlerine bağlandıklarını belirten Buran, iki ses arasındaki mesafe ve boşluğu kapatmak üzere -r- ünsüzü türediğini söyler. Ayrıca ğ ve h yarı ünlülerinin iki ünlü arasında neden olduğu söyleyiş zorluğunu veya ünlü uzunluğunu telafi etmek ve senkronizmi sağlamak üzere, -r- sesinin türediği görülür (2013, 212): söğürt “söğüt” eertmenden “eğitmenden”, kıtlama “kıtılama”, kertennerden “ketenlerden”, kağırt “kağıt”, bilerzuk “bilezik”, çigirt “çiğit”, havruz “havuz” .

Yıldırım, bölge ağzında -r- türemesinin “s, ş, t” ünsüzlerinden önce gerçekleştiğini belirtir (2006, 150): fers “fes”, gurşah “kuşak”. Gemalmaz, ağızlarda kayıtlanan “gurşah” kullanımının eskicil biçim olduğuna “etç. kurşak = kuşak” ifadesiyle işaret eder.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

bilerzuk “bilezik” (AA, s.36) söğürt “söğüt” (KBAA, LIV-23), havruz “havuz” (EDA,34-8), kağırt “kağıt” (HA, 1.11.1-5), kağırt “kağıt” (MAA,1-2), arşık “âşık” (TOA, 6-71), kıtlama “kıtılama” (KAA, 141-30), demurgrat “demokrat” (KAA, 197-200), merşinini “meşinini” (OA, 26-9), yurttar “yutar” (SİA, 80-82), argırdaş “arkadaş” (GBAA, Ay. 79-4), geçirniyola “geçiniyorlar”

(GBAA, Muğ. 75-59), buriyre "buraya" (KMA, 14-1), kertennerden "ketenlerden" (KMA, 123 18), eertmenden "eğitmenden" (KMA, 60-70), damert "damat" (UA, I/18-7), kağırt "kağıt" (ERA, 7.6.280), kağırt "kağıt" (EZA, s.203), söğürt "söğüt" (EZA, s.203), gurşah "kuşak" (EZA s.203), çigirt "çiğit" (EZA, s.203), partlamış "patlamış" (EA, 77-XI-11), söğürt "söğüt" (EA, 165-XXXVIb-5), halburki "halbuki" (EA, 150-XXXIV-4), gürneş "güneş" (KRA, 18-75), gartan "kadar" (KRA, 20-17), fers "fes" (AOA, B2. 12-2), gurşah "kuşak" (AOA, B4. 02-57), hartla- "atla-" (AOA, A6. 04-33).

-b- türemesi:

Kelime içinde -b- ve -p- ünsüzlerinin türemesi daha çok -m- ünsüzünün yanında görülür. -m- sesinin boğumlanması sırasında oluşan dudak kapantısının hemen açılmaması yüzünden meydana gelen duraklamanın ardından -b- ve -p- sesleri türer. Anorganik "b ve p" ünsüzleri, Türkçede ekseriyetle "m" ile ünlüler arasında ortaya çıkar (Eckman 1953, 314): dolambaç "dolamaç", topbuh "topuk", gızanbuh "kızamık", pambuh "pamuk", balambirt "palamut"

Vurgu, kuvvetlendirme veya aslî / ikincil bir uzun ünlünün etkisiyle ortaya çıkan ünsüz ikizleşmesinin (-bb-) de ünsüz türemesi başlığında değerlendirildiği görülür: sabbaha "sabaha", debbo "depo".

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

sabaha "sabbaha" (KAA, 13-79), debbo "depo" (KAA, 17-65), depboyucu "depeocu" (ANA 56-54), gümbül "gümül /kumul" (ANA 127-36), pambuk "pamuk" (MAA, 5-8), pambık "pamuk" (KMA, Ü.G. 112), pambık "pamuk" (MA, II/7-7), pambuh "pamuk" (EA, 165-XXXVIb-7), (EZA), topbuh "topuk" (EA, SYA.XXXV-76), dolambaç "dolamaç" (ERA, 7.5.33), dolambaş "dolamaç" (EZA), pambuh "pamuk" (ERA, 7.5.5), balambirt "palamut" (MNA, I-13 11-20), bulambaç "bulamaç" (AOA A7. 12-23)

-m- türemesi:

İç ses olarak -m- türemesi de -b- ve -p-'nin türemesine benzer. Patlayıcı dudak ünsüzleri olan "b ve p", boğumlanmaları tamamlanmadan önce ağız yolunu kapatırlar. Bundan dolayı akciğerden gelen hava, burundan geçmek zorunda kalınca dudak-burun sesi "m"nin türemesine yol açar (Eckman 1953, 319): zompa "sopa", pampur "vapur", dülumbet "tülbent", gulumbe "kulübe".

Ayrıca vurgu, kuvvetlendirme veya aslî / ikincil bir uzun ünlünün etkisiyle görülen ünsüz ikizleşmesi örneklerinin (-mm-) de bu başlık altında kayıtlandığı görülür: amman "ama", emmekli "emekli".

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

zompa "sopa" (KBAA, XXXVIII-21), dülumbet "tülbent" (BA, 53-208), cümbür cemamet "cümbür cemaat" (KÜA, 19-37), amman "ama" (GBAA, İz.28-18), pampur "vapur" (GBAA, Ay. 80-14), hambu "habu/aha bu" (ERA, 2.8.22), çemkirgele "çekirgeler" (EDA, 30-32), gulumbe "kulübe" (MNA, II-6 04-111), yümsük "yüzük" (ANA 101-20), emmekli "emekli" (ANA 161-13).

-d- türemesi:

Nadir görülen bir türemedir. Ünsüz ikizleşmesi (gadde “kadar”) yoluyla türemenin yanı sıra ayın sesinin yerine tonsuz t ünsüzünden sonra boşluğu doldurmaya yönelik olarak da –d- türemesi (gatdiyen “kat’iyen”) görülür. Türkçe “ayrı” kelimesine Arapçada mastar ve zarf yapan tenvin getirilerek oluşturulmuş “ayrıyeten” kelimesinde de tonsuz t ünsüzünden sonra –d- ünsüzü türer (ayrıyeten). pendir¹⁶ “peynir” kullanımı –d- türemesinde de kayıtlanmıştır. “çangırdak” kelimesindeki –d- türeme olarak kayıtlansa da yansıma kelimelere gelerek isim türeten +dAk (+dA-k) (Korkmaz 2003, 45) ekinin sesi olduğu da düşünülebilir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

gadde “kadar” (KAA,151-59), ayrıyeten “ayrıyeten” (BTA, 1-64), gatdiyen “kat’iyyen” (ERA, 2.5.38), çangırdak “çingırak” (AOA, A6.11-40), pendir “peynir” (AOA, B4.08-125)

-g- türemesi:

Arka ve ön damak /g/ ünsüzünün türediği bazı örneklerde kelimelerin Eski Türkçedeki aslı biçimleri / ñ / ünsüzüyledir. Böyle bir türemede, bu ünsüzün etkisinin olduğunu düşünmek gerekir (İlker 2017, 247): yangıldıydı “yanıldıydı”, düngür “dünür”.

Erzincan yöresinin karakteristik özelliği olarak kaydedilen ilk hecesi kalın geniş bir ünlüyle bitip ikinci hecesi art damak /k/ ile başlayan kelimelerde “kg” ünsüz ikizleşmesi dikkati çeker. Bu türemede /k/ kendinden önceki ünlüyle hece kurar (Sağır 1995, 111): makgas “makas”, akgıllı “akıllı”.

Alıntı kelimelerdeki “ayın” ve “hemze”nin boğumlanma zorluğundan dolayı bu seslerin “-g-” ünsüzüne değiştiği görülür: sagat “sa’at”, mügmünlerin “mü’minlerin”.

Ayrıca ünsüz ikizleşmesi örnekleri de –g- ünsüz türemesi başlığında değerlendirilmiştir: daggısını “takısını”.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

gaymakgam “kaymakam” (ERA, 2.2.31), makgas “makas” (ERA, 7.6.309), akgıllı “akıllı” (ERA, 2.9.33), bakgır “bakır” (ERA, 1.1.67), sakgın “sakın” (ERA, 6.10.18), pungar “pınar” (ERA, 6.13.18), sorgu “soru” (ERA, 2.1.2), sagat “sa’at” (MA, II/3-96), mügmünlerin “mü’minlerin” (MA, II/3-96), yangıldıydı “yanıldıydı” (MNA, I-8 4-123), düngür “dünür” (MNA, II-2 08-18), çengemize “çenemize” (KAA,76-101), daggısını “takısını” (ANA, 167-78)

-ğ- türemesi:

Alıntı kelimelerde “ayın” yerine, uzun ünlü bulunanlarda da uzun ünlüden hemen sonra –ğ- türemesi görülür. Ayrıca ünlü ile biten kelimenin ünlü ile başlayan kelimeyle karşılaşmasında boşluk dolduran bir koruyucu ses olarak da –ğ-’nin türediği görülür: tağmir “tamir”, ağlem “âlem”, bağzen “bazen”, çağre “çare”, kağnun “kanun, bi buğ öğretmen “bir bu öğretmen”, neğ olacah “ne olacak”, oğ adam “o adam”¹⁷ vb.

¹⁶ Bk. –y- ve –n- türemeleri.

¹⁷ Bk. y- ön türemesi ve –v- iç türemesi.

görpeğimiz "körpemiz" örneği de -ğ- türemesinde kayıtlanmıştır. Ancak burada ğ ile i seslerinin (ği) kuvvetlendirmeye yönelik genişleme teşkil ettiği düşünülebilir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

bağzen "bazen" (RA, 2-176), çağre "çare" (RA, 2-117), kağnun "kanun" (RA, 2-205), tağmir "tamir" (RA, 10-260), görpeğimiz "körpemiz" (MAA, 66-14), ağlem "alem" (ERA, 4.1.22), suğal "sual" (NA, 29-105), bi buğ öğretmen "bir bu öğretmen" (NA, 12-41), neğ olacah "ne olacak" (NA, 12-57), oğ adam "o adam" (NA, 14-49), yağni "ya'ni" (AOA, A3.06-12), mağdem "madem" (AOA, B2.12-69), ağlim "alim" (AOA, A5.02-74).

-l- türemesi:

İç seste -l- türemesi Türkiye Türkçesi ağızlarında belli bir kurala bağlı olarak görülmez. Araştırmaların ilgili bölümlerinde bazı kişisel kullanımlar biçiminde açıklanan bu türemede ikizleşmeye bağlı olarak "dollar", "çilleyidi" "mutallip" örnekleri yer alırken, "helkiya" biçimi birkaç ağızda kayıtlanmıştır. Antalya ağızında tespit edilen "geltirdik" örneğindeki türemenin ise eskicil biçimin izi olduğu düşünülebilir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

yımşaldır "yumuşatır" (AFA, 1-131), helkiya "hikâye" (TOA, 107-96), mutallip "Muttalip" (KAA,156-13), engebelle "engebelle" (KAA, 206-3), helkiya "hikâye" (SİA, MDD), cumhuriyetli gurdula "cumhuriyeti kurdular" (KÜA, 24-84), berli "beri" (KÜA, 46-53), ilkindi "ikindiyi" (MA, I/51-11), helkiya "hikaye" (GA, MDD), teltik "tetik" (HA, 7.5.1-39), çilleyidi "çileydi" (ANA 128-58), geltirdik "getirdik" (ANA 119-70), dollu "dolu" (ANA 168-55), berli "beri" (AOA, A1.23-12)

-k- türemesi:

Türkiye Türkçesi ağızlarında belli bir kurala bağlı olmayan türemelerden biri de -k- türemesidir. Bu türeme, daha çok ikizleşme kaynaklı "vakit", "bakkarım", "ökküs" vb. biçimlerinde görülür. Ayrıca ünlüyle biten bir kelimedenden sonraki ilk ses ile çıkış noktası benzerliğine bağlı olarak da -k- türemesi kayıtlanır: "ok gader".

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

vakit "vakit" (KAA, 43-13), bakkarım "bakarım" (GBAA, İz. 18-39), vakka "vak'a" (GBAA, Küt.Uş. 25-6), hallakç "hallaç" (UA, I/53-39), ok gader "o kadar" (ERA, 2.13.40), ökküs "öküz" (ANA 32-10), balıkkesire "Balıkkesir'e" (ANA 56-64), takkı "takı" (ANA 165-25), yenikden "yeniden" (AOA, B1.03-45).

-s- türemesi:

Bazı ağızlarda belirsiz geçmiş zamanın 1. kişi çekimlerinde kişi ekinde hemen önce bir -s- türemesi gözlenir (Öztürk 2009, 96): düşmüşsüm, çekmişsim, yağmuşsuk vb.

Ayrıca vurgu ve kuvvetlendirme tesiriyle ünsüz ikizleşmesi örnekleri de türeme olarak kayıtlanmıştır: nassı, yassah, massır, yüssük vb.

Bilecik ağız çalışmasında "ilkisini" örneği -s- türemesi olarak verilmiştir (Özden 2016a, 120). Ancak burada 3. teklik şahıs iyelik ekinin pekiştirme amaçlı genişlemesi söz konusudur.

Standart dilde ek yığılması ve kalıplaşması biçiminde görülen kullanımlara (bir-i-si, kim-i-si) benzer bir yığılma “ilk-i-si” tanığında da vardır.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

nassı “nasıl” (KAA, 90-93), yassah “yasak” (KAA, 97-77), mässälä “mesele” (GBAA, Küt.Uş. 25-5), çekmişim “çekmişim” (KMA, 125-40), gelmişim “gelmişim” (KMA, 124-13), yüzük “yüzük” (UA, I/64-110), düşmüşüm “düşmüşüm” (HA, 4.3.1-2), yoğmuşuk “yokmuşuk” (HA, 8.2.4-25), ilkinisi “ilkini” (BA, 53-190), yüssük “yüzük” (ANA, 36-16), anassını “anasını” (ANA, 10-39), massır “masır” (ANA, 113-13)

-ş- türemesi:

İç seste -ş- türemesi Türkiye Türkçesi ağızlarında belli bir kurala bağlı olarak görülmez. Araştırmaların ilgili bölümlerinde bazı kişisel kullanımlar biçiminde açıklanan bu türemede de daha çok ikizleşme tanıkları yer alır: aşşaa, aşşih, beşşe, eşşine, teşşekür vb.

Ayrıca Urfa ve Manisa ağızlarında galabaşlık “kalabalık” ve galabaşlaştı “kalabalıklaştı” örnekleri kayıtlıdır.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

aşşaa “aşağı” (KAA, 43-57), aşşih oldum “aşık oldum” (KAA, 47-73), eşşekleri “eşekleri” (KAA 50-120), yenişden “yeniden” (MAA, 100-7), İrräşşat “Reşat” (GBAA, Af.Din. 33-11), aşşaki “aşağıki” (GBAA, İz.Ber. 20-20), beşşe “beşe” (KMA, 18-31), galabaşlaştı “kalabalıklaştı” (UA, I/33-117) galabaşlık deil “kalabalık değil” (MNA I-4 01-14), döşşek “döşek” (ANA, 17-16), eşşine “eşine” (ANA, 138-49), teşşekür “teşekkür” (ANA, 162-34).

-t- türemesi:

Türkiye Türkçesi ağızlarında -t- türemesi, daha çok ikizleşmeye bağlı olarak “otturu”, “mottorumuz” vb. biçimlerinde görülür.

Ayrıca alıntı kelimedeki uzun ünlünün kısalıp sonraki sesi ikizleştirmesi sonucu -t- türemesi olarak zetten “zaten”, ayın sesi yerine de -t- türemesi olarak ittibarı “i’tibarı” örnekleri tespit edilmiştir.

“açtırtmaz ve dohıtması” kelimelerindeki -t- ünsüzü de türeme ses olarak kayıtlanmıştır ancak bu sesin bir biçim birimi (ettirgenlik eki) olarak pekiştirme işleviyle fiili genişlettiği düşünülmelidir.

Bunların dışında vurgu ve pekiştirme amacıyla çıkış noktası benzerliği dolayısıyla “yenitden” kelimesinde “td” ünsüz ikileşmesi görülür.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

otturu “oturuyor” (KAA, 43-5), mottorumuz “motorumuz” (KAA, 47-8), zetten “zaten” (KAA, 141-18) ontlar “onlar” (KMA, 17-52), itrahmatlun “rahmetlinin” (KMA, 18-57), yenitden “yeniden” (HA, 7.2.2-28), açtırtmaz “açtırtmaz” (MAA, 21-160), dohıtması “dokuması” (MAA, 18-15), yenitden “yeniden” (AOA, A2.05-72), ittibarı “i’tibarı” (ANA, 183-17).

-z- türemesi:

İç ses olarak –z- türemesi, birkaç çalışmada ünsüz ikizleşmesi görünümünde ortaya çıkar.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

tezzeg “tezek” (KAA, 52-33), yazzıh “yazık” (KAA, 52-54), gazzıg (ANA, 93-97), merkezze (ANA, 93-97).

-ç- türemesi:

Türkiye Türkçesi ağızlarında –ç- türemesi, daha çok ikizleşmeye bağlı olarak ortaya çıkar. gerçek “gerek” kelimesindeki türeme, karakteristik bir türeme değildir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

guççug “küçük” (KAA, 45-66), güççüg “küçük (ANA 119-56), küççükge “küçüğe” (ANA, 14-6), gerçek “gerek” (AOA, A5.01-83)

-c- türemesi:

Tespit edilen bu türeme de ikizleşmeye bağlıdır.

gocca “koca” (KAA, 92-14)

'- türemesi:

Sadece bir çalışmada tespit edilen hemze (') türemesi uzun ünlülerin kısaltılarak kesik söylenmesi esasına dayanır. Bu durumun, seslik değerden çok bürünsel bir öge olduğu kanaatindeyiz.

müka'fatını “mükâfatını” (SA, 19-85), ba'demcik “bademcik” (SA), sa'de “sade” (SA, 23-305)

2.3. Türkiye Türkçesi Ağız Çalışmalarında Son Seste Ünsüz Türemesi Görünümleri

Son seste ünsüz türemesi¹⁸, kelimenin son sesinde aslında olmayan bir ünsüzün türemesidir. Daha ziyade ağızlarda görülen bir türemedir (Korkmaz 1992, 136).

Birçok ağız araştırmasında son ses olarak türediği düşünülen ünsüzlerin sayısı da oldukça fazladır. Bu çalışmalara göre, son seste “n, m, k, t, y, r, l, h, ,z, g, ğ, s, ş” ünsüzleri türer. Ancak kelimelerin sonundaki bazı türeme görünümünün bir ses türemesi olmadığı, birtakım bağlaç, edat ve eklerin kalıntısı olduğu yönünde görüşler yaygındır.

-k türemesi:

Zarf ve edat niteliğindeki “gibi, gayrı, şimdi” kelimelerinin sonundaki “-k” ünsüzü ağız araştırmalarının çoğunda ünsüz türemesi olarak değerlendirilir. “gibik, gayırık, şimdik (uş+amtı+ok)” kullanımlarındaki –k ünsüzü, Eski Türkçedeki ok / ök kuvvetlendirme edatının izidir (Korkmaz 1961, 17). Birçok araştırmacı da bu bilgiyi tekrarlayıp –k türemesi örneklerine

¹⁸ Bk. Eckmann (1988), Sağol Yüksekaya (2010), Koç (2010)

bu kelimeleri ekler. Bu durum, standart dilin esas alınarak kelime sonundaki bu ünsüzün türeme olduğu görüşünün benimsendiğini gösterir.

Ayrıca birçok ağız çalışmasında –InCA zarf-fiil ekinin -k ile genişlemiş biçiminin de türeme olarak kayıtlarıdır. Karahan, -(G)InCA(n), -(G)InCAk(In) zarf-fiil ekinin Uygur, Karahanlı, Çağatay ve Kıpçak Türkçelerinde –GInÇA şeklinde olduğunu, –GInCA biçiminin bugün bazı lehçelerde (Özbek Türkçesi, Uygur Türkçesi) korunduğunu belirtir (Karahan 2012, 221). Batı Türkçesinde ise ekin, Eski Anadolu Türkçesinden itibaren –InCA biçiminin yanında –incek olarak genişlemiş biçimi de bulunur (Gülsevin 1997, 126). Karahan, ekin her biçimde aynı işlevde kullanıldığına işaret eder. Tarama sırasında ekin farklı kullanımları tespit edilmiştir: asincik “asınca”, görenecek “görünce”, görüyüncük “görünce”, deyincek “deyinca”, olmancak “olmayınca”.

Ayrıca Yıldırım, -k türemesi kayıtlarına, yazacak (< yaz + a+ ca +ok) “yaza kadar” görenecek (<gör - en + e + ce + ok) “görünce” örneklerini vererek buradaki /k/ sesini de eskicil iz olarak gösterir (2006, 152).

İlker, “kelepçekli” örneği için morfolojik bir değerlendirme yaparak kelimeyi Farsça “keleb-çe” biçiminde kayıtlar ve kelimenin sonuna gelen –k sesini ise –CAK küçültme ekinin örneksenerek söylenmesine bağlar (İlker 2017, 564).

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

gibik “gibi” (AOA, A5.17-30), asincik “asınca” (AA, 7-36), şindik “şimdi” (AA, 2-6), gayık “gayrı” (EDA, 29-52), gayırık “gayrı” (ANA 4-52), şindik “şimdi” (EDA, 28-16), şimcik “şimdi” (TOA, 23-34), şimdik “şimdi” (OA, 115-3), şimdik “şimdi” (SİA, 26-17), şeyk “şey” (KMA, 17-13), hindik “şimdi” (MA, I/25-26), şimdik “şimdi” (GA, 66-46), garik “gayrı” (UA, II/87-40), şindik “şimdi” (UA, I/24-25), şimdik “şimdi” (TA, 9-59), şimdik “şimdi” (MAA, 89-12), şindik “şimdi” (HA, 4.2.1-10), şindik “şimdi” (ERA, 2.13.40), şimdik “şimdi” (EA, 49-III-13), kelepçekli “kelepçeli” (MNA, I-13 07-27), yazacak “yaza kadar” (AOA, B3.10-3), görenecek “görünce” (AOA, B4. 08-124), duruyuncuk “durunca” (SİA, 80-32), görüyüncük “görünce” (SİA, 80-171), deyincek “deyinca” (ANA 66-48), olmancak “olmayınca” (ANA 115-54), bakıncak “bakınca” (ANA 119-31).

-m türemesi:

Zarf, edat ve bağlaç niteliğindeki “belki, çünkü, halbuki, sanki, gibi” kelimelerinin sonundaki “-m” ünsüzü ağız araştırmalarının çoğunda ünsüz türemesi olarak değerlendirilir. Ancak bunların aslında Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlı Türkçesinde Farsça’daki “ki” bağlacıyla eş görevde bulunan Türkçe “kim” bağlacının kalıntısı ve diğer türemelerin de analoji yoluyla olduğu görüşü vardır (Tietze 2002: 104). Ayrıca bu kelimelerdeki “-m”nin, Eski Türkçede “yime, ime”, Karahanlı Türkçesinde “-ma / -me” biçimlerinde kullanılan edat kalıntısı (Günay 1978, 96) (Gülensoy 1988, 69) (Gülseren 2000, 103) ve birinci teklik şahıs iyelik ekiyle ilgili (Gemalmaz 1995, 204) olduğu düşünülür: keşkem “keşke”, yohsam “yoksa”, belkim “belki”, heralim “herhalde”, barem “barı”, bi kerem “bir kere”, bilem “bile”, bülem “büle< böyle”, besbellim “besbelli”, meerim “meğer”, oysam “oysa”, çünküm “çünkü”, gibim “gibi”, aynım “aynı”.

Bunlara ek olarak görülen geçmiş zamanın 3. teklik şahıs çekiminden sonra m- ünsüzü-

nün türemesi, "mı" biçim biriminin kullanılması ve kuvvetlendirme etkisine bağlanır (İlker 2017, 229): oldum mu "oldu mu", bittim mi "bitti mi", yahlaşdım miydi "yaklaştı mıydı" vb.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

yahlaşdım miydi "yaşlandı mıydı" (AA, 24-19), keşkam "keşke" (KBAA, XXX-5), yohsam "yoksa" (KBAA, IX-16), belkim "belki" (KBAA, IV-45), heralim "herhalde" (RA, 14-24), keşkim "keşke" (RA, 22-99), barem "bari" (RA, 18-15), bi kerem "bir kere" (EDA,35-13), bilem "bile" (EDA, 29-51), bülem "büle< böyle" (EDA, 29-14), besbellim "besbelli" (TOA, 70-87), meerrim "meğer" (TOA, 80-19), oysam "oysa" (TOA, 13-15), yosam "yoksa" (TOA, 113-21), kum <kim<ki (KAA,169-12), besbellim "besbelli" (OA, 3-5), egercem "eğerce" (OA, 49-248), bidem "birde" (ZBK, 5-187), megerisam (AYUA, 2-13), meğer isa (AYUA, 2-13), ginem "gene" (SİA, 26-29), yoksam "yoksa" (SİA, 83-26), besbellim "besbelli" (SİA, MDD), süpürüncem "süpürünce" (KÜA, 46-2), sonam "sonra" (KÜA, 12-2), aynım "aynı" (MAA, 78-17), böylem "böyle" (MAA, 69-6), kerem "kere" (MAA, 60-5), geldim mi "geldi mi" (MAA, 110-1), kaşgäm "keşke" (GBAA, Den.Acp. 55-35), usulcam "usulca" (GBAA, De.Acp. 54-29), şimtim "şimdi" (KMA, 104-61), helem "hele" (MA, I/3-26), belkim "belki" (MA, I/1-37), halbukisem "halbuki" (MA, I/13-50), yoksam "yoksa" (GA, 80-15), besbellim "besbelli" (GA, MDD), ben bilem "ben bile" (EZA), çünküm "çünkü" (EZA), türlüüm "türlü" (EZA), halbukim "halbuki" (EZA), bilem "bilem" (ERA, 2.14.199), bizem "bize" (ERA, 2.17.2), gibim "gibi" (TA, 50-34), besbellim "besbelli" (TA, MDD), çünküm "çünkü" (KRA, 25-8), gonum gomşu "konu komşu" (KRA, 67-25), belkem "belki" (KRA, 77-9), keşgem "keşke" (EA, 77-XI-35), sankim "sanki" (EA, 49-III-20), halbusem "hal bu ise-m" (MNA I-5 10-32), oldum mu "oldu mu" (MNA II-1 24-161), bilem "bile" (AOA, B4.01-85), barim "bari" (ANA, 184-4), helem "hele" (ANA, 4-4)

-n türemesi:

Kelime sonunda türediği düşünülen -n sesinin de farklı görünüşleri tespit edilmiştir. Bu görünüşlerin bazı ortak işlevleri olduğu düşünülür.

Günşen, "hadiyin "haydin < haydiyin" kelimesinin sonundaki -n sesini, ses türemesi değil de emir kipinin ikinci çokluk şahıs işaretleyicisi olarak değerlendirir (2007, 75). Burada ekin pekiştirme işlevi üstlendiği açıktır. Ayrıca bu kullanımda isim soylu bir kelimeye şahıs ekinin geldiği görülür.¹⁹

"artıkın, halbukin, gibin" kelimeleri de ağız araştırmalarında son seste -n türemesi başlığında kayıtlanır. Bu kelimelerin sonunda görülen n- ile ilgili farklı görüşler vardır. Teklik ikinci şahıs iyelik eki (Gemalmaz 1995, 204) ve fonksiyonu tam olarak tespit edilemeyen türeme ses olup anlamı kuvvetlendirme etkisi olan vasıta hâli eki (Hacıeminoğlu 1992, 17) biçiminde değerlendirilir. Ayrıca Zeynep Korkmaz, neyin "ne", gayrın "gayrı", idin "idi", geldidin "geldiydi" kelimelerinin son seslerindeki -n türemesini anorganik bir türeme olarak görmez ve bu sesin herhangi bir morfolojik şekle benzetme yoluyla getirildiğini ya da herhangi bir ekin kalıntısı olduğunu düşünür (1994b, 101-102). Ayrıca "diyin / deyin / teyin" edatındaki -n için de vasıta hâli veya zarf-fiil eki görüşleri vardır.

¹⁹ Bk. Günşen, A. ve Erdem, M. D. (2007), Türkiye Türkçesi Ağızlarında Tür Değiştirme Örnekleri, Turkish Studies Volume 2/1, s. 72-83.

Leylâ Karahan ise -n’li genişlemelerin Oğuz grubu lehçelerinde daha çok görüldüğünü belirtir ve bunu Oğuzcanın yazı dili tarihinin çok eski olmamasına bağlar. Ancak tam bir tespit için de diğer lehçe ağızlarının ayrıntılı taranmasını önerir. Karahan, “-n morfeminin kökeni ne olursa olsun, geçirdiği merhalelerin bu noktasında, eklendiği kelime veya ekte genellikle belirli bir işlev farkı ortaya çıkarmayışı, -n’in bir pekiştirici morfem olduğunu veya artık pekiştirici bir morfem hâline geldiğini göstermektedir.” (2012, 233) diyerek -n sesinin pekiştirme işlevine işaret eder.

“dedi kin, çikadıy kın, demek kin” örneklerindeki -n ünsüzleri de anorganik türeme olmayıp Eski Türkçedeki kuvvetlendirme eki -gına/-gine’nin değişimi olarak düşünülür (Gülensoy 1988, 69). Ancak bu ekin isim soylu sözcüklere geldiği görülür (Gabain 1988, 105). Kelime, bağlamında kontrol edildiğinde ki’nin bağlama işlevi tespit edilmiştir. Buradaki kullanım “ki” bağlacının +n ile genişlemesi biçimini düşündürür (ki+n).

geliyollardın «geliyorlardı», böle olurdu «böyle olurdu», var ıdn “vardı”, çeşme yoktun «çeşme yoktu» örneklerinde de ekfiilin bilinen geçmiş zaman 3. teklik şahıs çekiminde -n ünsüzü görülür. Batı grubu ağızlarının bir özelliği olarak (Karahan 1996) tespit edilen bu biçim üzerine bazı görüşler mevcuttur.²⁰ Karagöz, çalışmasında diğer tespitlerden hareketle bu “-n” sesinin anorganik bir türeme olmadığını, bilinen geçmiş zaman eki {-DI}’yı oluşturan unsurlardan birinin, yani teklik üçüncü şahıs iyelik eki {+I}’nın (< *in Ana Altayca şahıs zamiri) uzantısı, eskicil bir unsur olduğunu söyler (2015, 234). Akar ise bu sesin bir türeme olarak cevher fiilinin ikinci teklik şahıs ekine benzetme yoluyla meydana gelmiş olabileceğine işaret eder (2013, 60).

+I)lA biçimi, “ile” edatının ekleşmiş hâlidir. Bunun -n getirilmek suretiyle genişletilmiş biçimi +I)lAn Türkiye Türkçesi ağızlarında yaygın bir kullanıma sahiptir. +InAn ve + (In)A biçimlerinde de l > n değişimi düşünülür (Gülsevin 2002, 92). Karahan, ile(n) / (-len) biçimlerinin Çağatay ve Batı Türkçesi sahası ile ağızlarda yaygın olarak kullanıldığını söyler (2012, 230). Hacıeminoğlu, bu -n’in vasıta hâli eki olduğunu ve anlamı kuvvetlendirdiğini belirtir (1992, 47) Karahan’a göre çeşitli zarf-fiil, edat ve eklere gelen bu -n, eklendiği kelime veya ekte işlev farkı ortaya çıkarmadığından pekiştirici bir morfem olarak görülmelidir (Karahana 2012, 233). Birçok ağız araştırmasında “ile” edatının ekleşme ve genişlemesine yönelik örnekler -n son türemesinde kayıtlanmıştır: valiynen “vali ile”, goymayınan “koyma ile”, elilen “eliyle”, dişinen “dişiyile”, emriynen “emriyle” kazalan “kazayla”, yeduğunlan “yediğiyle”, girmasiylan “girmesiyle”

Bir başka n- türemesi görünümü, taranan ağız çalışmaları içinde Kars ili ağızlarında kayıtlanan tutginen “tut”, görginen “gör” yapılarıdır. Ercilasun, bu yapıların 2. teklik şahıs emir eki olduğunu söyler (1983, 141). Türkçede emir kipinin teklik 2. şahıs çekimi eksizdir. Ancak bazı dönem ve lehçelerde bu çekim için fiil tabanında -gIl, -gIn ve -gIr ekleri görülür (Karahana 2012, 225). Karahan, bu eklerin genişletilmiş biçimlerinin (-gIlAn / -gInAn) de farklı ağız ve lehçelerde tanıklandığını söyleyerek ekin sonundaki -n için vasıta hâli eki veya türeme ünsüz gibi farklı görüşler olduğunu ifade eder. (2012, 225)

²⁰ Bk. Pekacar-Meltem-Uçar 2011, Gülsevin 1990, Tekin 2013, Karagöz 2015.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

soran "sonra" (RA, 17-12), keren "kere" (RA, 11-52), dedumsan "dedimse" (RA, 10-40), gayın "gayrı" (EDA, 30-56), hadiyin "haydin < haydiyin", ilkin "ilk" (EDA, 12-6) artığın "artık" (EDA, 18-4), üleliklen "öylelikle" (EDA, 4-150), geliyollardın "geliyorlardı" (KAA, 31-65), kin "ki" (KAA, 8-38), belkin "belki" (KAA, 16-76), onnan "onla" (ZBK,1-17), ziyaynan "ziyayla" (ZBK,1-374), emriyinen "emriyle" (ZBK, 7-88) öledin "öleydi" (ZBK,10-26), hanım oldun "hanım oldu" (ZBK,11-25), zevkliydin "zevkliydi" (ZBK, 27-4), dedi kin "dedi ki" (ZBK, 1-48), demişlerkin "demişler ki" (ZBK, 5-5), ilkindin üzeri "ikindi üzeri" (KA, LV-168), hepinizin özlerim "hepinizi özlerim" (KA, XXXI-11), zabah oldu muydun "..oldu muydu" (KA, II-176), dördün askere getse "dördü askere gitse" (KA, XI-93), ilkindin üzeri "ikindi üzeri" (KA, LV-168), çıktığı kın "çıktı ki" (KÜA, 23-85), dediy kin "dedi ki" (KÜA, 24-5), hallan "halle" (MAA, 6-5), ahenklen "ahenkle" (MAA, 3-270), onlan "onla" (MAA, 4-15), kimin "gibi" (MAA, 21-60), wıranan "virane" (SA, 16-60), meselan "mesela" (SA, 23-180), halbukin "halbuki" (GBAA, Man.Kul. 14-29), var ıdın "vardı" (GBAA, Man.8-15), vasan "varsa" (GBAA, Ay.Boz. 40-29), garin "gayrı" (MA, I/20-51), gibin "gibi" (MA, I/50-4) hatem gibiydin "gibiydi" (MA, I/1-30), çeşme yoktun "çeşme yoktu" (MA, I/4-50), cip vardın "cip vardı" (MA, I/15-11), böyle olurdu "böyle olurdu" (MA, I/31-13), en fazlan "en fazla" (EZA), diyin "diye" (EZA), radyon "radyo" (EZA), galin "gayrı, artık" (UA, II/82-19), en fazlan "en fazla" (EZA), diyin "diye" (EZA), radyon "radyo" (EZA), keren "kere" (TA, 30-108) gibin "gibi" (TA, 26-78), bizinen "bizimle" (KRA, 9-43), diggetinen "dikkatle" (KRA, 49-135), tutginen "tut" (KRA, 61-95), görginen "gör" (KRA, 91-186) kimin "gibi" (KRA, 56-1), demek kin "demek ki" (KRA, 60-2), gibin "gibi" (NA, 61-26), radyo "radyon" (NA, 19-18), gayrı "gayrın" (NA, 14-27), idin "idi" (NA, 27-8), hadin "hadi" (BTGA, 97-32), vadın "vardı" (MNA, II-1 31-45), bilgilidin "bilgiliydi" (MNA, II-1 13-9), onna hasta oldu mun "...oldu mu" (MNA, I-7 03-8,9), demişler kin "demişler ki" (MNA, I-1 03-64), gömüyo kun "görmüyor ki" (MNA, I-3 04-13), usulünnen "usulüyle" (MNA, II-1 23-2) voltaynan "oltayla" (KBAA, XLII-28), gayrın "gayrı" (AOA, B4.07-113), gelir miydin "gelir miydi" (AOA, A2. 08-70), dönüşüllerdin "döğüşürler idi" (AO, A2.09-4), valiyinen "vali ile" (AOA, A1.22-79), goymayınan "koyma ile" (AOA, B4.02-53) kazalan "kazayla" (KÜA, 44-7), yeduğunlan "yediğiyle" (RA, 1-120), girmasiylan "girmesiyle" (RA, 33-83,84)

-t türemesi:

Ünsüzle biten bazı alıntı ve Türkçe kelimelerin sonunda -t ünsüzü türemesini Eckmann "n, p, s" ünsüzlerinin kuvvetli telaffuzlarına bağlar (Eckmann 1988, 22). Ayrıca sonu ünlüyle biten bazı isimlerin ve Türkçede bağlaç ve zarf işlevindeki bazı kelimelerin sonunda -t ünsüzü türer (Koç 2010, 48): fest "fes", zarpt "sarp", severt "sefer" belkit "belki", sankit "sanki" (Cafe-roğlu 1994) şünküt "çünkü", püsküvüt "bisküvi" iremzit "Remzi" mesayit "mesai"

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

belkit "belki" (TOA, 32-134), (SİA, MDD), (OA, MDD), (TA, 2-46), belküt "belki" (GA, 55-120), bekit "belki" (NA, 9-11), fest "fes" (KDA s.320) şünküt "çünkü" (AA, 18-6), şünküt "çünkü" (TOA, 32-141), şünküt "çünkü" (SİA, MDD), çünküt "çünkü" (OA,105-6), şıptır (AA,13-31), püsküvüt "bisküvi" (EDA, 46-60), iremzit "Remzi" (KMA, 16-41), mezeret "Mezere" (KMA, 114-20), bişet "bişey" (HA, 10.3.1.29), mesayit "mesai" (ERA, 2.13.71), sankit "sanki"

(Caferoğlu 1994) severt “sefer” (AOA, A4.01-30), zarpt “sarp” (BMAvd s. 215), pisgot “bisküvi” (BTGA, 90-103).

-y türemesi:

Alıntı kelimelerin sonunda “ayın”, “hemze” ve uzun ünlülerin yerine –y ünsüzünün türediği görülür: tabey “tabii”

Birçok ağızda ünlü ile biten kelimelerin son sesi olarak türeyen –y ünsüzünün kuvvetlendirme ve tasdik anlamı verdiği de düşünülür (Sağır 1995, 11) Gülsevin ise, “kişiy” ve “dediy ki” örneklerini karakteristik olmayan türemeler olarak değerlendirir (2002, 7): niy “ ne”, aney “ana”, kişiy “kişi”, dediy ki “dedi ki”

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

niy “ ne” (AFA,15-64), deppoy “depo” (TOA,27-30), ney “ne” (TOA, 96-162), tabiy “tabii” (KAA, 8-8), deppoy “depo” (OA, MDD), deppoy “depo” (SİA, MDD), ney “ne” (SİA, 111-3), ney “ne” (MAA, 139-18), aney “ana” (MAA,19-1), neyçin “niçin” (KMA, 10-3), ney “ne” (KMA, 11-109), deppoy “depo” (GA, MDD), dediy ki “dedi ki” (UA, I/17-83), kişiy “kişi” (UA, III/95-29), debboy “depo” (EZA, s.203), burayı day “burası da” (EZA, s.203), tebey “tabii” (EZA, s.203), ney “ne” (ERA, 1.1.68), tabey “tabii”(ERA, 6.13.31), depboy “depo” (ERA, 2.27.23), ney “ne” (TA, 33-20), ney “ne”(MNA, II-1 29-5), amele “amele” (NA, 5-27), ney eksen “ne eksen” (ANA, 30-28), hade “haydi” (ANA, 117-40)

-r türemesi:

Kelime sonunda –r türemesi nadir görülen olaylardandır. Karakteristik bir türeme değildir. Birkaç ağız çalışmasında kayıtlandığı tespit edilmiştir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

cümär “cuma” (GBAA, İz.96-7), ner “ne” (KMA, 16-9), göçeber “göçebe” (EA, SYA.XXIV-6)

-l türemesi:

Kelime sonunda –l türemesi çok sık görülmez. Birkaç ağız çalışmasında örneği vardır. Şahsi kullanımlar sonucu ortaya çıktığı düşünülür.

Günay, kibil “gibi” örneğindeki –l türemesini kibin / gibin kullanımındaki –n sesinin değişmesi (-n > -l) olarak yorumlar ve bu ekin (-n) işlek olmayan bir beraberlik eki olduğunu söyler (1978, 97)

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

kibil “gibi” (RA, 11-40), gibil “gibi” (OA, MDD), birbirilel “birbiri ile”(KMA, 157-57), ölesil “öylesi” (KMA, 119-53), şimdikil “şimdiki” (KMA, 102-23)

-h türemesi:

Yaygın görülen bir türeme değildir. Bazı son ses –h türemelerinin Eski Türkçe izlerini taşıdığı görülür (Gemalmaz 1995, 205): ağırlı (< ağırlıg) “ağırlı”, boyah (< boyag) “boya”. Ayrıca alıntı kelimelerin sonunda yer alan “ayın” yerine –h türemesi tespit edilmiştir.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

harh "ark" (ERA Kmh.111) illah "illa" (AYUA, 14-4), taah "taa" (AYUA,17-7), gayrnh "gayrı" (MAA, 141-24), ağrnhlı "ağrnlı" (EZA, s.205), boyah "boya" (EZA, s.205), taleh "ta-li" (EZA, s.205), temah "tama" (EZA, s.206).

-z türemesi:

Kelime sonunda -z türemesi nadir görülen olaylardandır. Karakteristik bir türeme değildir. Birkaç ağız çalışmasında kayıtladığı tespit edilmiştir.

Gülseren, oz zamanın "o zamanın" kullanımını sonda -z türemesi olarak kaydeder. Ayrıca türemenin vurgu ve kuvvetlendirme etkisiyle ikizleşme gibi düşünülebileceğini de söyler (2000, 103).

SA'da -z türemesi tanığı olarak verilen patatez "İt. Patata" kelimesi de kaynak dilden alıntılama sırasında türeyen sesin esas alındığına örnek teşkil eder.

Bu türemeye ilişkin örnekler şunlardır:

oz zamanın "o zamanın" (MAA, 63-17) patatez "İt. Patata" (SA, 23-210), daşlız "daşlı" (KMA, 1-54), meselaz "mesela" (KMA, 121-49)

-ğ türemesi:

Sonda -ğ türemesi bir örnekte görülür. Alıntı kelimenin sonundaki uzun ünlüden sonra türediğı tespit edilir.

badı sabağ "bad-ı saba" (ERA, 1.18.58)

-g türemesi:

Bu türeme de bir örnekle kayıtlıdır. Bu kullanım, "şincik, şimdik (uş+amtı+ok)" zarfındaki "ok" edatının tonlulaşmış sesletimi (k >g) olmalıdır. Koç, Türkiye Türkçesi ağızlarında ve bazı lehçelerde yüng "yün" kelimesinin sonda ünsüz türemesi olarak gösterildiğinden ancak bu kullanımın eskicil biçim olduğundan söz eder (2010, 59)

şindig "şimdi" (KMA, Ü.G. 79)

-s türemesi:

Kelime sonunda -s türemesi çok sık görülmez. Birkaç ağız çalışmasında örneğı vardır. Şahsi kullanımlar sonucu ortaya çıktığı düşünülür. "ikis sene" örneğı, kuvvetlendirme ve vurgu etkisiyle ikizleşme olmalıdır.

eşdes "işte" (KMA, 2-62) yeris "yeri" (KMA, 14-10), ikis sene "iki" (KMA, 68-2)

Aşağıdaki örnekler de taramalar sırasında başka hiçbir kaynakta örneğı bulunmayan şahsi kullanımlar gibi düşünölmelidir.

-S türemesi:

beşinciS "beşinci" (KMA, 5-38)

-ş türemesi:

şimdiş “şimdi” (KMA, 17-42)

-v türemesi

Ağızlarda sonda –v türemesine “yauv”dan başka yuv- fiili de örnek olarak verilebilir (Koç 2010, 58) . Ancak bu kullanım Antalya ve Yöresi Ağızları çalışmasında iç seste –v- türemesi olarak “yüverdik, yuvar, yüvertik” biçiminde kayıtlıdır. (Erdem ve Bölük 2011, 138) Bu örnekler aslında yū- (ET > yıka- ET) fiilinin uzun ünlüsündeki kısalmanın izi olarak yuy- / yuv- /yuğ- biçiminde işaretlendiklerinden bu başlıkta değerlendirilmeleri uygun olacaktır (Koç 2010, 53, 58)

yauv “ya” (MNA I-8 01-3)

SONUÇ

Kelimede asıl olarak bulunmayan seslerin çeşitli sebeplerle sonradan ortaya çıkmasına dayanan ses türemesi, ünlü ve ünsüz seslerde olmak üzere iki türde gerçekleşir. Bunlardan ünsüz türemesi, bağlantı ünsüzü –y-’den başka kelime ödünçleme sırasında (mai > mavi) , bazı ses olaylarına bağlı olarak (his + et- > hisset-) ya da Eski Türkçeden itibaren farklı sebeplerle doğal seyir içinde (ur- > vur-) gerçekleşir. Ünsüz türemesi Türkiye Türkçesi ağızlarında karşılaşılan aslı ses olaylarından biridir. Bu sebeple ağız araştırmalarının ses ile ilgili bölümlerinde “ünsüz türemesi” başlığına yer verildiği ve kelimenin ön, iç ve son sesi olarak sonradan ortaya çıkan ünsüzün farklı sebeplerle açıklandığı görülür. Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında “ünsüz türemesi” olarak kayıtlanan başlıkların taranmasına yönelik bu çalışmada yöntem ve içerikle ilgili bazı sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Türkiye Türkçesi ağız araştırmalarında ünsüz türemesi olayının ele alınış biçiminde farklılıklar vardır. Çalışmaların bir kısmında kelimenin üç farklı yerinde gerçekleşen türeme ayrı ayrı incelenirken bazılarında genel bir başlık altında değerlendirilmiş, bazılarında da ön türeme ayrı bir başlıkla ele alınmıştır.

2. Taranan kaynaklardaki tanıklıklar incelendiğinde bazı çalışmaların ünsüz türemesi tespitinde standart dilden hareket ettikleri, bazılarının Eski Türkçedeki veya Eski Anadolu Türkçesindeki biçimi ya da alıntı kelime ise kaynak dildeki biçimi referans aldıkları görülür ve bu tutum herhangi bir ünsüz türemesinin farklı biçimlerde (SD > ağız; ağız > SD; ET > EAT > ST > ağız veya ET > ağız vb. bakış açıları) değerlendirilmesine neden olur. Ağız araştırmaları yöntemlerine ilişkin çalışmalarda bulguların karşılaştırma yönü belirsizliği önemli bir sorun olarak dile getirilir (Gülsevin 2004, Akar 2006, Demir 2012) . Bu çalışmalarda ağız araştırmacılarına, ele alınan konunun (ses, biçim, dizim vb.) yöntemi ve değerlendirme yönü ile ilgili çalışmalarının başında bilgi vermeleri önerilir. Ayrıca ağız çalışmalarının eş zamanlı bir bakış açısıyla ve işlevsel bir yöntemle ele alınması öncelenirken ilgili yerlerde ET ve EAT dö-nemlerine gönderme yapılması gerektiği vurgulanır.

3. Bazı ağız araştırmalarında genel başlık altında sadece türeme örneklerinin sıralandığı, inceleme ve değerlendirme yapılmadığı görülmüş, bazılarında da benzer yayınlara veya standart dildeki biçimlere gönderme yapmakla yetinildiği tespit edilmiştir.

4. Bazı araştırmacıların yöre ağızına ilişkin karakteristik olan ünsüz türemeleri için ayrı bir başlık altında değerlendirme yaptıkları, bazılarının böyle bir sınıflandırmaya baş vurmadıkları, bir kısmının ise bireysel kullanımdan kaynaklanan ve yörenin genel ağız betimlemesinde belirleyici olmayan bir tek örneği de türeme kaydı listesine aldıkları gözlenmiştir.

5. Ön seste ünsüz türemesi kayıtlarında h- ve y- türemeleri hemen hemen bütün çalışmalarda yer alır, hatta bazı çalışmalarda "Ünsüz İlişmesi, Ön Türeme ya da Prothesis" başlıklarında incelenir. Ancak bu türemelere bakışta standart dil > ağız, ağız > standart dil ya da Eski Türkçe > standart dil > ağız değerlendirme yönlerinin farklılığı gözlemlenmiş ve birçok monografide eski araştırmalara atıf yapılarak tekrar bilgilere yer verildiği tespit edilmiştir. Önde türediği düşünülen diğer sesler, "v, m, n, f" ünsüzleridir. Ancak bunlarla ilgili çok sayıda örnek kayıtlı değildir.

6. İç seste ünsüz türemesinin en yaygın örnekleri alıntı kelimelerde görülür. Ünlü çatışmasını önlemek için ünlüler arasında "-y-, -h-, -g-, -ğ-, -m-, -n-, -v-," ünsüzleri hemen hemen her ağızda türer. Ayın, hemze ve uzun ünlülerle ilişkili olarak da iç seste bu ünsüzler ortaya çıkar.

7. Ünlü ile biten bir kelimenin ünlü ile başlayan kelimeyle karşılaşmasında bir boşluk oluşur. Bu boşluğu doldurmak üzere de -y-, -v-, -ğ- ünsüzleri iç seste görülür.

8. İç seste türeme örneklerinin tasnifinde görülen dikkat çekici bir husus da ünsüz ikizleşmesine bakışla ilgilidir. Bazı çalışmalarda ünsüz ikizleşmesinin ayrı bir başlık altında bazılarında ise ünsüz türemesi başlığı altında değerlendirildiği görülmüştür. Bu durum, iç seste türediği düşünülen ünsüzlerin farklı görünümünü ortaya çıkarmıştır.

9. Son seste ünsüz türemesi, daha ziyade ağızlarda görülen bir türeme olarak betimlenir. Ağız araştırmalarındaki kayıtlara göre, son seste "n, m, k, t, y, r, l, h, ,z, g, ğ, s, ş" ünsüzleri türer. Ancak bu seslerden bazılarının birtakım bağlaç, edat ve eklerin kalıntısı olduğu yönündeki görüşler ağır basar.

10. Kelime sonundaki "-k, -m, -n" ünsüzlerinin bazı görünümüleri eskicil izlerle açıklanır. Bunlardan özellikle -n ünsüzü, zarf-fiil, edat ve eklere gelerek eklendiği kelime veya ekte işlev farkı ortaya çıkarmadığından pekiştirici bir morfolojik unsur olarak değerlendirilir.

11. Türeme örneklerinin bir bölümü bireysel kullanım ya da söyleyiş hatası olarak düşünülebilir. Zira bu örnekler ilgili ağızın genel betimlemesine katkı sunmaz.

Bu çalışma, ağız araştırmalarında yer verilen ses türemesi bölümlerine ilişkin bir tespittir. Ağız araştırmalarında özellikle inceleme bölümlerinin ortak yöntemlerle ortaya konmasına ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

Birincil Kaynaklar ve Kısaltmaları

(MA) Akar, A. (2004). *Muğla Ağızları*. Muğla: Muğla Üniversitesi Yay.

(AA) Aydın, M. (2002). *Aybastı Ağızı*. Ankara: TDK Yay.

(AFA) Boz, E. (2002). *Afyon Merkez Ağızı*. Afyon: AKU. Yay.

(KBAA) Buran, A. (1997). *Keban, Baskil ve Ağız Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.

- (EA) Buran, A. - Oğraş, Ş. (2003). *Elazığ İli Ağızları*. Elazığ: Elazığ Valiliği
- (KDA) Caferoğlu, A. (1994a). *Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (BMAvd) _____, (1994b). *Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme I Oyunlar, Tekerlemeler, Yanıltmacalar ve Oyun İstihlaları- Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya Vilayetleri Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (OA) Demir, N. (2001). *Ordu İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (TA) _____, (2006a). *Trabzon ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- (TOA) _____, (2006b). *Tokat İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- (GA) Demir, N., Aydoğdu, Ö. (2009). *Giresun İli ve Yöresi Ağızları*. Giresun: Giresun Valiliği Yay.
- (SİA) Demir, N., Şen, Ü. (2006). *Sivas İli ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- (KRA) Ercilasun, A. B. (1983). *Kars İli Ağızları*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
- (KMA) Erdem, M. D. , Kirik, E. (2011). *Kahramanmaraş ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Öncü B.
- (ANA) Erdem, M. D. , Bölük, R. (2011). *Antalya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: Turkish Studies Publication.
- (KAA) Erdem, M. D., Dağdelen, G. (2012). *Karabük ve Yöresi Ağızları*. Karabük: Karabük Valiliği Yayınları.
- (ZBKA) Eren, M. E. (1997). *Zonguldak-Bartın-Karabük İlleri Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (DA) Erten, M. (1994). *Diyarbakır Ağzı*. Ankara: TDK Yay.
- (EZA) Gemalmaz, E. (1995). *Erzurum İli Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (KÜA) Gülensoy, T. (1988). *Kütahya ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (MAA) Gülseren, C. (2000). *Malatya İli Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (UA) Gülsevin, G. (2002). *Uşak İli Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (RA) Günay, T. (1978). *Rize İli Ağızları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- (KA) Günşen, A. (2000). *Kırşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (EMA) İleri, C. (2008). *Eskişehir İli Mihalıççık İlçesi ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (MNA) İlker, A. (2017). *Manisa Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (EDA) Kalay, E. (1998). *Edirne İli Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (BTA) Karagöz, İ. (2015). *Samsun Göçmen Ağızları I - Bulgaristan Türkleri Ağızları*. Samsun: E-Yazı Yayınları.
- (KMA) Kılıç, M. (2002). *Kahramanmaraş Merkez Ağzı*. UKDE Yay.
- (GBAA) Korkmaz, Z. (1994a). *Güney-Batı Anadolu Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (NA) Korkmaz, Z. (1994b). *Neveşehir ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.

- (ADA) Nakiboğlu, S. H. (2001). *Adıyaman ve Yöresi Ağızları*. Niğde.
- (URA) Özçelik, S. (1997). *Urfa Merkez Ağızı*. Ankara: TDK Yay.
- (SA) Özçelik, S. , Boz, E. (2009). *Siverek Merkez Ağızı*. Ankara: Gazi K.
- (BA) Özden, M. (2016a). *Bilecik İli Ağız İncelemesi*. İstanbul: Paradigma Akademi.
- (BTGA)_____. (2016b). *Batı Trakya-Gümülcine Ağız İncelemesi*. Edirne: Trakya Üniversitesi Yay.
- (OSA) Özkan, F. (1997). *Osmaniye Tatar Ağızı*. Ankara: TDK Yay.
- (HA) Öztürk, J. (2009). *Hatay Ağızı*. Adana: Karahan Kitabevi.
- (ERA) Sağır, M. (1995). *Erzincan ve Yöresi Ağızları*. Ankara: TDK Yay.
- (AYUA) Turan, Z. (2006). *Artvin İli Yusufeli İlçesi Uşhum Köyü Ağızı*. Ankara: TDK Yay.
- (AOA) Yıldırım, F. (2006). *Adana ve Osmaniye İlleri Ağızları I*. Ankara: TDK Yay.
- ET: Eski Türkçe
- EAT: Eski Anadolu Türkçesi
- MDD: Metin dışı derleme
- SD: Standart dil

İkincil Kaynaklar

- Akar, A. (2006). Ağız Araştırmalarında Yöntem Sorunları. *Turkish Studies*, 1 / 2, s. 41-53.
- Alibekiroğlu, S. (2013). Türkçede Ön Seste Y. *Turkish Studies* Volume 8/1, s. 685-710, Ankara.
- Banguoğlu, T. (2000). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK Yay.
- Böler, T. (2020). *Türkiye Türkçesi Ses Bilgisi*. İstanbul: Kesit Yay.
- Buran, A. (1996). *Anadolu Ağızlarında İsim Çekim (Hâl) Ekleri*. Ankara: TDK Yay.
- _____. (2013). Türkiye Türkçesi Ağızlarında -R-/ -R Türemesi. *Bengü Belak Ahmet Bican Ercilasun*, s.209-215.
- Coşkun, M. V. (2011). Standart Türkçede Ses Olaylarının Sebep-Sonuç İlişkileri Çerçevesinde Yeniden Sınıflandırılması. 38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, s. 347-367.
- Demir, N. (2012). Türkçe Ağız Araştırmalarında Bazı Yöntem Sorunları. *Diyalektolog*, S. 4, s.1-8.
- Ergin, M. (1993). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/ Yayın/ Tanıtım.
- Eckmann, J. (1953). Kelime Ortasında Anorganik B, P ve M'nin Türemesi. *Türkiyat Mecmuası* X, s. 313-320.
- _____. (1988). Türkçede D, T ve N Seslerinin Türemesi. *TDAY-B 1955*, TDK Yay. Ankara, s.11-22.

- Ercilasun, A. B. (2000). Türkiye Türkçesinde Yardımcı Ses. *Türk Dili*, S.585., s. 219-226.
- Gabain, A. v., (1988). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev.: Mehmet Akalın). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- _____ (2007). *Türk Dillerinin Tipik Özellikleri* (Çev: Mevlüt Gültekin). *Turkish Studies Volume 2/2*, s. 307-327.
- Gemalmaz, E. (1997). Türkçede Bağlayıcı (Yardımcı) Ses Üzerine. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, s. 7, s.1-5.
- Gülsevin, G. (1990). Eski Anadolu (Türkiye) Türkçesinde 3. Kişi İyelik Ekinin Özel Kullanılışı. *Türk Dili*, S. 466, s. 187-190.
- _____ (1997). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: TDK Yayınları.
- _____ (2003). Türkiye Türkçesi Ağızlarında \neq h Sesi Üzerine. *TDAY Belleten 2001/I-II*, TDK Yay., 129-146, Ankara.
- _____ (2004). Ağız Tartışmalarında Ses Özelliklerinin Sınıflandırılması Üzerine Düşünceler ve Uşak İli Ağzı Örneği. *İlmî Araştırmalar*, S.18, s. 31-44.
- _____ (2005). Ağız Araştırmalarında Yaygınlaşmış Yanlışlıklar (3): “üzüm/yüzüm, höllük/öllük Türeme mi Düşme mi? *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, Journal Of Turkish World Studies*, C.V, S.2, Kış 2005, s. 207-213
- İlhan, N. (2009). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ses Türemesi ve Ağız Tasnifleri Açısından Değerlendirilmesi. *Türkiye Türkçesi Ağız Araştırmaları Çalıştayı Bildirileri*, TDK Yay.
- Karahan, L. (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*. Ankara: TDK Yay.
- _____ (2009). Türkçede Şahıs ve İşaret Zamirlerinin Yönelme Hâlindeki Genişlemeler. *Ahmet Yesevi Üniv. III. Uluslararası Türkoloji Kongresi*, s.124-130.
- _____ (2012). Türkçede Bazı Ek ve Edatlarda “-n” Morfemi İle Ortaya Çıkan Varyantlaşma. *Türk Moğol Araştırmaları Prof. Dr. Tuncer Gülensoy Armağanı*, s. 219-236.
- _____ (2018). *Ağız Atlası Kılavuz Kitabı*. Ankara: Akçağ Yay.
- Karagöz, İ. (2015). Türkiye Türkçesi Batı Grubu Ağızları ile Drama Göçmenleri Ağızlarında {idi (n)} Çekimli Fiilindeki /n/ Sesbirimi Üzerine. *Dil Araştırmaları Sayı: 16 Bahar*, s. 225-236.
- Korkmaz, Z. (1961). Türkçede ok / ök Kuvvetlendirme (Intensivum) Edatı Üzerine. *Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı, Belleten 9*, s. 13-29.
- _____ (1992). *Grammer Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yay.
- _____ (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*. Ankara: TDK Yay.
- Koç, A. (2010). Kelime Sonunda Ünsüz Türemesi. *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.47-67.
- Özdemir, H. (2014). III. Teklik Kişi İyelik Eki +(s) I ve Zamir n’si Üzerine Bir Değerlendirme Denemesi. *Dil Araştırmaları*, S.14, s. 137-145.
- Özek, F. (2014). Türkiye Türkçesi Ağızlarında Ön Ses /y-/ Türemesi. *Turkish Studies, Volume 9/9*,

s.843-853.

Pekacar, Ç. ve Erdem Uçar, F. M. (2012). Nevşehir ve Diğer Anadolu Ağzlarında Fiillerin Teklik 3. Şahıs Çekimlerinde /n/ Sesi. 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Nevşehir Üniv. Yay., s. 225-236. Nevşehir.

Sağır, M. (2002). Ses Olayları Bakımından Anadolu Ağzları. A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S.20, s.1-7.

Sağol Yüksekaya, G. (2010). Alıntı Kelimelerde Son Türeme. *Turkish Studies*, V.5/1, 91-102.

Şahin, H. (2014). Türkiye Türkçesindeki Bazı Kelimelerin Başındaki y Sesinin Düşme mi Türeme mi Yaşadığı Üzerine. *Turkish Studies*, Vol.42, s. 277-284.

Tekin, T. (1975). *Ana Türkçede Aslî Uzun Ünlüler*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

_____ (1994). Türk Dillerinde Önseste y- Türemesi. *Türk Dilleri Araştırmaları* 4, s.51-66.

_____ (2003). Üçüncü Kişi İyelik Eki Üzerine. *Makaleler 1 Altayistik*. Grafiker Yay., Ankara, s. 131-138.

_____ (2016). *Orhon Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı, Cilt 1 A-E*. İstanbul: Simurg Yay.

Tuna, O. N. (1988). Köktürk ve Uygurcada Uzun Vokaller. *TDAY- Belleten* 1960, s. 213-282.

Uzun, N. E. (2004). *Dünya Dillerinden Örnekleriyle Dilbilgisinin Temel Kavramları Türkçe Üzerine Tartışmalar*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi Yay.

Üstüner, A. (2003). *Türkçede Pekiştirme*. Elazığ.